Jan Tajchman

W sprawie konieczności ustanowienia standardów wykonywania projektów dotyczących prac planowanych w zabytkach architektury[1]

On the necessity of establishing standards for making projects concerning planned work in architecture monuments

Analiza prowadzonych w ostatnich latach prac w zabytkach architektury skłania do stwierdzenia, że obserwujemy niepokojące przejawy degradacji naszego dziedzictwa architektonicznego. Przyczyn tego stanu jest wiele, a wśród nich szczególną uwagę zwraca niedostatek wiedzy konserwatorskiej osób, które podejmują prace projektowe dla zabytkowej architektury, a także brak odpowiednich standardów wykonywania dokumentacji[2]. Niniejszy artykuł jest próbą stworzenia podstaw do opracowania tych standardów[3].

Podstawę teoretyczną do opracowania standardów projektowych dotyczących prac w zabytkach architektury stanowią zalecenia wynikające z teorii ochrony dóbr kultury, nazywanej często doktryną konserwatorską.

Zgodnie z nią Karta Wenecka zaleca, aby wszelkie działania w zabytkach architektury zapewniały im dalsze przetrwanie wraz z pełnym bogactwem ich wartości historycznych i artystycznych oraz z zachowaniem autentycznej substancji, pozbawionej skażeń i istotnych przekształceń, celem przekazania tych obiektów następnym pokoleniom[4]. O zachowanie tego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń apeluje także Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy[5]. Także Konstytucja RP z 1997 r. zawiera zobowiązania nie tylko do ochrony dziedzictwa narodowego i jego upowszechniania, ale także do przekazania go następnym pokoleniom[6]. Ustawa z 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, która swoim zakresem objęła także budynki zabytkowe, w art. 34 ust. 2 określa: *zakres i treść projektu budowlanego powinny być dosto-*

The analysis of work conducted in recent years in architecture monuments urges us to state that we are witnessing worrying symptoms of degradation of our architectural heritage. There are numerous causes of this state, among them there is particular lack of conservation knowledge displayed by people who undertake designing work on historic architecture, but also lack of appropriate standards of preparing documentation. This article is an attempt at setting the basis for creating such standards.

The theoretical basis for setting designing standards referring to work in architecture monuments are the guidelines resulting from the theory of cultural heritage protection, frequently called conservation doctrine.

According to it, the Venice Charter recommends that all the activities performed in architecture monuments ensure their further survival together with a complete range of their historic and artistic values, as well as preservation of authentic substance devoid of any contamination or deformation, in order to pass them on to the next generations. Also the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe calls for preserving that heritage for future generations. Polish Constitution from 1997 includes not only an obligation to protect and popularize national heritage, but also to pass it on to the next generation. The Act from July 7, 1994 – Building Law, which encompassed also historic buildings, in Article 34, paragraph 2, states: *the range and content of the building project should be adapted to the specificity*

Praca dopuszczona do druku po recenzjach *Article accepted for publishing after reviews*

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

sowane do specyfiki i charakteru obiektu oraz stopnia skomplikowania robót budowlanych.

Jak widzimy, dostosowanie projektu do specyfiki obiektu pozostawia się projektantowi i inwestorowi. W przypadku zabytku architektury do takiej subiektywnej oceny potrzebna jest nie tylko wiedza historyczna, ale także i konserwatorska. Niestety, takiej wiedzy architekci i inżynierowie budowlani nie otrzymują w pełni w czasie studiów politechnicznych. Podkreślają to osoby zawodowo odpowiedzialne za zabytki i jednocześnie uczestnicy studiów podyplomowych o charakterze konserwatorskim. Stan taki wynika z programów studiów politechnicznych nastawionych przede wszystkim tylko na współczesne projektowanie nowych budowli.

Należy podkreślić, że na podstawie wyżej wymienionego art. 34 ust. 2 Minister Infrastruktury wydał w dniu 3 lipca 2003 r. rozporządzenie w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego. W związku z powyższym Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej w 2006 r. określiła „Zakres usług architekta" w ramach tzw. standardów wykonywania zawodu[7]. W 2007 r. Dolnośląska Izba Okręgowa Architektów (DIOA) opracowała komentarz do ww. rozporządzenia Ministra Infrastruktury, łącznie z określeniem tzw. standardów opracowania projektu budowlanego[8]. W ramach powyższych opracowań dość szczegółowo omówiono prace studialne poprzedzające prace projektowe oraz wszelkiego rodzaju projekty, aż po nadzór autorski nad realizacją. Choć zakres tych opracowań jest dość szczegółowy, nie uwzględniają one ani specyfiki, ani wymogów obiektów zabytkowych. A przecież przepisy prawa budowlanego obejmują zabytki nieruchome, a więc zabytki architektury[9], zaś ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadza – na zasadzie *lex specialis* – takie wymogi dodatkowe, które nie przyczyniają się niestety do właściwej ochrony zabytków architektury.

W tej sytuacji spełnienie podstawowych założeń zachowania dziedzictwa architektonicznego wymaga pilnego opracowania zasad i standardów projektu budowlanego dla zabytków architektury, czyli projektu budowlano-konserwatorskiego, obejmujących całą strukturę dzieła architektonicznego, jak i projektów *stricte* konserwatorskich w odniesieniu do historycznej substancji i historycznego wystroju danego zabytku.

Samo opracowanie takich standardów jest jednak niewystarczające. Muszą one znaleźć odbicie w obowiązującym prawie, a najlepiej w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, i stać się obligatoryjne we wszystkich działaniach przedprojektowych, projektowych i realizacyjnych, podejmowanych w obrębie zabytków architektury. Z punktu widzenia dobra zabytków ta-

and character of the object and the degree of complexity of construction work.

As we can see, the adaptation of the project to the object specificity is left for the designer and investor. In the case of an architecture monument, such a subjective evaluation requires not only historic but also conservation knowledge. Unfortunately, architects and building engineers do not acquire such knowledge in the course of their polytechnic studies. That fact has been emphasized by people professionally responsible for monuments and students of post-graduate conservation courses. Such a state results from the curriculum of polytechnic studies, targeted primarily at modern designing of new buildings.

It must be emphasized, that on the basis of the above quoted Article 34, paragraph 2, on July 3, 2003, the Minister of Infrastructure issued a directive concerning detailed range and form of a building project. Therefore, in 2006 the Chamber of Polish Architects defined the 'Range of Services of an Architect' within the so-called working standards of a building project. Within the above regulations study work which precedes project work, all kinds of projects and even author supervision over their realisation were discussed in detail. Although the regulations are fairly detailed, they do not take into consideration either the specificity or the requirements of historic objects. But the building law refers to all landmarks, so also architecture monuments, whereas the Act from July 23, 2003, concerning the protection and care of monuments introduced – on the basis of *lex specialis* – such additional requirements which, unfortunately, do not contribute to proper protection of architecture monuments.

Therefore, fulfilling the basic assumptions for preservation of architectural heritage demands urgent working out the rules and standards of a building project for architecture monuments, namely a building and conservation project, which would encompass the whole structure of the architectural work, as well as conservation projects referring to both historic substance and decoration of a given monument.

However, merely setting up such standards will not be sufficient. They must be reflected in the existing law, a directive of the Minister of Culture and National Heritage would be the best, and become obligatory for all pre-project, project and realisation activities undertaken in architecture monuments. Such a directive is at present particularly necessary for the benefit of monuments, as the number of works financed from the Union funds has been rapidly growing. It is curious that the directive of the Minister of Culture from 2004,

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

kie rozporządzenie jest obecnie szczególnie potrzebne, ponieważ gwałtownie wzrasta liczba prac finansowanych z funduszy unijnych. Zastanawiające jest, że rozporządzenie Ministra Kultury z 2004 r. określiło tylko standardy dokumentacji badań archeologicznych oraz standardy dokumentacji prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach ruchomych[10], a pominęło zabytki nieruchome, czyli architekturę[11].

Podstawowym założeniem dla wspomnianych powyżej standardów musi być stwierdzenie, że zabytek architektury nie może być dowolnie przebudowywany ani modernizowany, co niestety ostatnio zdarza się bardzo często i prowadzi do zubożenia i niszczenia naszego dziedzictwa architektonicznego. Wszelkie działania muszą być zgodne z teorią ochrony dóbr kultury. Ostatnio wielu autorów projektów, chcąc usprawiedliwić zarówno swą niewiedzę konserwatorską, jak i własne szkodliwe działania, twierdzi, że nie ma współczesnej teorii ochrony zabytków. Parafrazując to tłumaczenie, można by powiedzieć, że nie ma już dziś dziesięciu przykazań, bo ludzie kradną i mordują.

Prace w zabytku architektonicznym, zgodnie z Kartą Wenecką, mają polegać jedynie na adaptacji do nowych potrzeb na określonych warunkach oraz tylko w ramach prac konserwatorskich i restauratorskich. Nie mogą oznaczać dowolnej przebudowy czy tzw. modernizacji, w ramach której dochodzi do nieodwracalnych zniszczeń dzieł architektonicznych (*vide* dołączony materiał ilustracyjny).

Karta Wenecka w art. 5 mówi: *Konserwacja zabytków zawsze sprzyja ich użytkowaniu na cele użyteczne i społeczne, użytkowanie takie jest zatem pożądane, nie może wszakże pociągać za sobą zmian układu* (funkcjonalno-przestrzennego – J.T.), *bądź wystroju budowli. Są to granice, w jakich należy pojmować i można dopuszczać zagospodarowanie wymagane przez ewolucję zwyczajów i obyczajów*[12]. W art. 9 czytamy: *Restauracja jest zabiegiem, który powinien zachować charakter wyjątkowy. Ma ona za cel zachowanie i ujawnienie estetycznej i historycznej wartości zabytku oraz polega na poszanowaniu dawnej substancji i elementów stanowiących autentyczne dokumenty przeszłości. Ustaje tam, gdzie zaczyna się domysł i poza tą granicą wszelkie uznane za nieodzowne prace uzupełniające mają wywodzić się z kompozycji architektonicznej i będą nosić znamię naszych czasów. Restauracja będzie zawsze poprzedzona i będzie szła w parze z badaniami archeologicznymi i historycznymi zabytku*[13].

Wnioski wynikające z zaleceń Karty Weneckiej są następujące:

- elementy uzupełniające to pole, dające architektowi możliwość twórczego wyżycia się, pod warunkiem, że elementy dodane powstaną w miejsce brakujących, a nie zadefined only documentation standards for archaeological excavation and documentation standards for conservation and restoration work on movables, while completely ignoring immovable monuments, namely architecture.

The basic assumption for the above mentioned standards must be the statement that an architecture monument cannot be rebuilt or modernised at will which, unfortunately, has recently happened very frequently and has led to impoverishing and destroying our architectural heritage. All activities must be performed in accordance with the theory of cultural heritage protection. Recently, numerous authors of projects trying to justify their conservation ignorance and their harmful activities have claimed that no current theory of monument protection exists. Paraphrasing this explanation one could say that the Ten Commandments no longer exist because people steal and murder.

According to the Venice Charter, the work in an architectonic monument must be limited only to its adaptation to new functions under specific conditions, and only within the scope of conservation and restoration work. It cannot mean wilful rebuilding or so-called modernisation, within which architectonic masterpieces are irreversibly damaged. (see the added visual material)

The Venice Charter in Article 5 states: *The conservation of monuments is always facilitated by making use of them for some socially useful purpose. Such use is therefore desirable but it must not change the lay-out* (functional and spatial – J.T.) *or decoration of the building. It is within these limits only that modifications demanded by a change of function should be envisaged and may be permitted.* Article 9 states: *The process of restoration is a highly specialized operation. Its aim is to preserve and reveal the aesthetic and historic value of the monument and is based on respect for original material and authentic documents. It must stop at the point where conjecture begins, and in this case moreover any extra work which is indispensable must be distinct from the architectural composition and must bear a contemporary stamp. The restoration in any case must be preceded and followed by an archaeological and historical study of the monument.*

The conclusions which can be drawn from the Venice Charter guidelines are as follows:

- the extra work is an area which gives the architect the opportunity for being creative, on condition that the added elements will fill in the place of the missing ones but will not replace the existing elements, and will not depreciate the authentic form of the whole monument;
- planned restoration work must always be

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

stąpią istniejących oraz nie zdeprecjonują autentycznej formy całego zabytku;
- planowane prace restauratorskie muszą być zawsze poprzedzone badaniami historycznymi, które stanowią ich podstawę i są źródłem świadomości wartości zastanych, które muszą być uszanowane i zachowane.

Te aspekty podejścia do zabytkowej substancji wynikają także z „Zasad etyki zawodu architekta", które brzmią: *Architekci szanują w swej twórczości wartości zastane, dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, dbają o ich zachowanie i rozwój*[14]. Nie trzeba chyba dodawać, że zabytki architektury to także dziedzictwo kulturowe.

Dobitniej o poszanowaniu wartości zastanych mówią tzw. standardy wykonywania zawodu: *Architekt stara się możliwie najpełniej poznać i zrozumieć szeroko pojmowane potrzeby sfery publicznej. Jego obowiązkiem jest ich uwzględnienie w jego pracy oraz dostrzeganie jej skutków dla tej sfery. Podejmując się świadomie usług, poznaje miejsce ich realizacji, jego otoczenie, krajobraz i wymagania jego ochrony, zabudowę i jej cechy historyczne i kulturowe, przyszłe potrzeby i plany rozwoju, warunki ekonomiczne i standardy życia zamieszkującej je społeczności* (...) i dalej: *Zawód architekta polega na współtworzeniu kultury i jej ochronie*[15].

Nie podkreślałbym tak mocno zasad etyki zawodu architekta, gdyby nie obserwacja działalności wielu kolegów, którym wydaje się, że wolno im traktować zabytki dość dowolnie. Nie wszyscy zdają sobie jeszcze sprawę, że konserwacja i restauracja zabytków architektury jest dziś i musi pozostać wyodrębnioną specjalizacją w ramach architektury. Architekci i inżynierowie budowlani, którzy chcą zajmować się zabytkami, muszą posiąść dodatkową wiedzę z historii architektury, teorii ochrony dóbr kultury i zasad działań konserwatorskich oraz dawnych technik budowlanych. Tylko wtedy będą mogli rozpoznawać zabytkowe struktury i właściwie je chronić, a także stosować tradycyjne rozwiązania tam, gdzie to jest konieczne dla dobra zabytku. Nikt nie podejmie się wykonania projektu teatru czy budynku szpitala, jeśli wcześniej nie poznał ich specyfiki i zasad funkcjonowania. Niestety, wielu osobom wydaje się, że aby działać w zabytkach, nie trzeba znać się na ich specyfice i wymaganiach. A przecież „Zasady etyki zawodu architekta" wyraźnie mówią: *Architekci podejmują się wykonywania pracy zawodowej jedynie wówczas, gdy dysponują odpowiednią wiedzą i umiejętnościami*[16]. Podobnie ujmuje tę kwestię Kodeks etyczny inżynierów budownictwa: *Inżynier powinien podejmować tylko takie zadania, do których wykonania jest teoretycznie i praktycznie przygotowany i przeszkolony*[17].

Takiej wiedzy i umiejętności od projektantów nie wymagał Minister Kultury odpowiedzialny za ochronę dziedzictwa architektonicznego, mimo że

preceded by historic research, which will constitute its basis and is the source of awareness of the existing values which must be respected and preserved.

Such approach to monument substance is also included in the "Principles of Ethics of the Architect's Profession", which state: *Architects in their work respect existing values, natural and cultural heritage, and take care of their preservation and development*. It does not need to be added that architecture monuments also belong to cultural heritage.

The respect for the existing values is emphasised in the so called job standards: *An architect tries to fully learn and understand the demands of the public sphere. It is his duty to take them into consideration in his work and to perceive their consequences for that sphere. When consciously rendering his services, he learns the location of their realisation, its surroundings, the landscape and the protection it requires, the site and its historic and cultural features, future needs and plans for development, economic conditions and living standards of the inhabiting community* (...) and further on: *The profession of an architect involves contributing to culture and its protection.*

I would not emphasise the ethical principles of the profession of an architect, if it had not been for observed activities of many colleagues who deem that they can treat monuments rather freely. Not all of them have realised that conservation and restoration of monuments is today and has to remain a singled out specialisation within the framework of architecture. Architects and civil engineers who wish to take care of monuments have to acquire additional knowledge on history of architecture, theory of cultural heritage protection, rules of conservation and old building techniques. Only then will they be able to recognise historic structures and protect them accordingly, and apply traditional solutions where necessary for the benefit of the monument. No one would undertake the task of designing a theatre or a hospital building if they had not learnt their specific character and principles of functioning. Unfortunately, many people assume that when dealing with monuments, they do not need to know their specificity or requirements. However, the Principles of Ethics of the Architect's Profession clearly state: *Architects will render their professional services only if they possess appropriate knowledge and skills.* The Code of Ethics of civil engineers similarly states: *An engineer should undertake only such tasks for the performance of which he has been theoretically and practically trained.*

The Minister of Culture, responsible for protecting architectural heritage, did not require such knowledge or skills from architects, even though

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

zgodnie z art. 37 pkt 1.3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. powinien określić rozporządzeniem *dodatkowe wymaganie dla osób wykonujących samodzielne funkcje techniczne w budownictwie przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru*.

Zgodnie z art. 12 ustawy – Prawo budowlane „samodzielnymi funkcjami technicznymi" są m.in:

- projektowanie, sprawdzanie projektów architektoniczno-budowlanych i sprawowanie nadzoru autorskiego,
- kierowanie budową lub innymi robotami budowlanymi,
- wykonywanie nadzoru inwestorskiego,
- rzeczoznawstwo budowlane.

Te samodzielne funkcje techniczne wymagają odpowiedniej wiedzy konserwatorskiej w przypadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, szczególnie na etapach projektowania i sprawdzania projektów architektoniczno-budowlanych. Wydaje się to oczywiste, ale takim nie było dla ówczesnego Ministra Kultury, który w § 8 wspomnianego rozporządzenia z dn. 9 czerwca 2004 r. określił dodatkowe wymaganie jedynie dla osób kierujących robotami budowlanymi i wykonujących nadzór inwestorski przy zabytkach nieruchomych. Całkowicie pominięte zostały odpowiednie wymagania dla projektantów i osób sprawdzających projekty architektoniczno-budowlane dla zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru. Z tych wymagań zrezygnowano także wobec osób sprawujących nadzory autorskie. To postępowanie – sprzeczne z art. 37 pkt 1.3. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w zastraszający sposób przyczynia się do degradacji dziedzictwa architektonicznego, gdyż projekty w większości wykonywane są przez osoby nie mające pojęcia o problematyce konserwatorskiej.

To przeoczenie – celowe lub nieświadome – może okazać się pozytywne, jeżeli obecny Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego na wniosek Generalnego Konserwatora Zabytków zechce określić dodatkowe i prawidłowe wymagania w tym zakresie dla osób, które nie ukończyły specjalistycznych studiów konserwacji zabytków architektury. Polegałyby one na legitymowaniu się architektów i inżynierów budowlanych konkretną wiedzą konserwatorską, zdobytą np. na studiach podyplomowych i uzupełnioną praktyką po ich ukończeniu.

W wyjątkowych przypadkach ukończenie studiów podyplomowych mogłaby zastąpić przynajmniej trzyletnia praktyka i konieczne złożenie egzaminu na jednym ze studiów podyplomowych.

Do kierowania robotami budowlano-konserwatorskimi przy zabytkach nieruchomych może w ostateczności wystarczyć dwuletnia praktyka, pod warunkiem, że projekty będą wykonywane poprawnie przez osoby do tego przygotowane. In-

according to the Article 37 section 1.3 of the Act concerning care and protection of monuments issued on July 23, 2003, he should have defined in a directive *additional requirements for people performing independent technical functions during construction work in 'immovable' monuments listed to the register*.

According to Article 12 of the Act on Building Law 'independent technical functions' are, among others:

- designing, correcting architectural and building projects and author supervision,
- supervising a building site or other building work,
- supervision on behalf of the investor,
- performing the function of a building expert.

These independent technical functions require suitable conservation knowledge in the case of landmarks listed in the register, particularly at the stage of designing and checking the architectural and building projects. It may seem obvious, but it was not so for the then Minister of Culture who in paragraph 8 of the above mentioned directive from June 9, 2004, defined additional requirements only for people directing building work or performing investor supervision on monument sites. Appropriate requirements for designers and people checking the architectural and building projects for the 'movable' monuments included in the register were completely ignored. These requirements were also ignored in reference to people performing author supervision. Such attitude – contrary to Article 37 section 1.3 of the Act concerning care and protection of monuments – contributes to the deterioration of architectural heritage, since the majority of projects are carried out by people having no idea about conservation issues.

This omission, whether intentional or not, may prove positive if the current Minister of Culture and National Heritage responds to the suggestion of the General Landmark Conservator and will define the additional and appropriate requirements for the people who have not completed specialist studies on architecture monument conservation. They would oblige architects and civil engineers to hold a degree acquired e.g. in the course of post graduate studies and supplemented with practical training after graduating. In exceptional cases, post graduate studies could be replaced with three years of practical training and the obligatory exam passed in one of the post graduate courses.

For managing the construction and conservation work on a monument site two-year practical experience seems sufficient, on condition that the projects will be properly drawn up by suitably qualified people. Investor supervisor working on

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

spektor nadzoru inwestorskiego pracujący przy zabytkach nieruchomych musi mieć wiedzę konserwatorską przynajmniej taką, jak projektant. Pełnienie nadzoru inwestorskiego nad pracami *stricte* konserwatorskimi wymaga takiej samej wiedzy, jaką mają konserwatorzy-restauratorzy dzieł sztuki.

Uprzedni Minister Kultury w § 9 rozporządzenia z dn. 9 czerwca 2004 r. pozbawił uprawnień do badań architektonicznych osoby zdobywające tę wiedzę i kwalifikacje na pięcioletnich studiach i przekazał je architektom nieprzygotowanym do nich na studiach politechnicznych[18]. Obecna sytuacja prawna dotycząca projektowania i prowadzenia badań architektonicznych prowokuje do postępowania wbrew zawodowemu kodeksowi etyki, nie wspominając o szkodach wynikających z niej dla zabytków architektury.

Zakres i forma projektu budowlanego

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dn. 3 lipca 2003 r. określa *szczegółowy zakres i formę projektu budowlanego stanowiącego podstawę do wydania decyzji o pozwoleniu na budowę nie ograniczając zakresu opracowań projektowych w stadiach poprzedzających opracowanie projektu budowlanego, wykonywanych równocześnie, w szczególności projektu technologicznego oraz na potrzeby związane z wykonywaniem robót budowlanych*.

Z powyższego zapisu wynika kilka wniosków. Pierwszy z nich jest następujący: rozporządzenie przewiduje prace przedprojektowe, których zakresu nie ogranicza. Dopuszcza dowolne dostosowania zakresu prac do specyfiki obiektu, czyli – mówiąc inaczej – pozostawia to subiektywnej ocenie inwestora i projektanta. Naturalnie inwestor zakres ten będzie starał się ograniczać, gdyż z reguły nie interesuje go droga dojścia do poprawnych rozwiązań, lecz ostateczna dokumentacja, a niekiedy tylko realizacja. Zakres prac przedprojektowych dotyczących zabytków architektury będzie zawsze dużo większy niż dla nowych budynków. Dla poprawności procesu konserwatorsko-budowlanego prace przedprojektowe muszą być więc obligatoryjne w każdym przypadku i dobrze, aby to wynikało z ustaw: Prawo budowlane i O ochronie zabytków, a przynajmniej z odnośnego rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Prace przedprojektowe

Dla zobrazowania zagadnienia dokonano zestawienia prac przedprojektowych dla budynków nowych i zabytków architektury (tab. 1). Z zestawienia prac przedprojektowych, koniecznych dla wykonania projektu budowlano-konserwatorskiego oraz projektów *stricte* konserwatorskich (doty-

monument sites must have at least the same conservation knowledge as a designer. Carrying out investor supervision over conservation work demands the supervisor to possess the same knowledge as that of conservators – restorers of art masterpieces.

The previous Minister of Culture in paragraph 9 of the directive from June 9, 2004, deprived people acquiring knowledge and qualifications in the course of five-year studies of the right to carry out architectonic research, and passed it on to architects unprepared for it after their polytechnic studies. The present legal situation concerning designing and carrying out architectonic research provokes individuals to act against the professional code of ethics, not to mention the resulting damage done to architecture monuments.

The scope and form of a building project

The directive of the Minister of Infrastructure from July 3, 2003, defines *a detailed scope and form of a building project constituting the basis for issuing a building permission without restricting the range of project work at the stages preceding the drawing of the building project, performed simultaneously, and particularly technological project and for other needs connected with carrying out construction work*.

Some conclusions can be drawn from the directive above. The first is as follows: the directive expects pre-project work, the range of which is not limited. It approves free adjustment of the scope of work to the object specificity or, in other words, leaves it to the subjective evaluation of the investor and designer. Naturally, the investor will try to limit the range, since he is generally not interested in obtaining the proper solution but in final documentation, or sometimes even merely realisation. The scope of pre-project work concerning architecture monument will always be much wider than for new buildings. For the correctness of the conservation – building process, pre-project work must be obligatory in each case which should be included in the legal Acts: Building Law and Monument Protection, or at least an appropriate directive of the Minister of Culture and National Heritage.

Pre-project work

To depict the issue a list of pre-project work was made for new buildings and architecture monuments (table 1). The list of pre-project work necessary for carrying out a building and conservation project and purely conservation projects

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Tab. 1.

Prace przedprojektowe

DLA BYDYNKÓW NOWYCH	DLA ZABYTKÓW ARCHITEKTURY
• **Wizja lokalna w terenie**	• **Wstępne rozeznanie zabytku (zespołowe)** • **Inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa budowli z detalami**
• **Badania archeologiczne** (w przypadku inwestycji w strefie ochrony konserwatorskiej)	• **Kompleksowe badania historyczne** (studium historyczne oraz badania architektoniczne i ew. archeologiczne po uzyskaniu zgody WKZ) **zakończone wartościowaniem i wytycznymi konserwatorskimi dla całego budynku** i jego wkładu funkcjonalno-przestrzennego • **Kompleksowe badania konserwatorskie stanu zachowania substancji zabytkowej budowli, elementów wystroju wraz z określeniem ich budowy oraz właściwości technologicznych** (z jednoczesnym ustaleniem czynników wietrzeniowych i korozyjnych, takich jak zawilgocenie, zasolenie i szkodniki biologiczne) **zakończone wnioskami i wytycznymi dla poszczególnych elementów** • **Określenie technicznego stanu zachowania budowli** (ekspertyza konstrukcyjna) **wraz z wnioskami i wytycznymi konstrukcyjnymi uwzględniającymi problematykę konserwatorską**
• **Badania geologiczne gruntu** (wraz z określeniem warunków posadowienia)	• **Badanie geologiczne podłoża** (w zależności od potrzeb konstruktora lub konserwatora dzieł sztuki)
• **Analiza warunków zabudowy i zagospodarowania**	• **Ogólne wnioski i wytyczne konserwatorskie opracowane zespołowo** • **Analiza wytycznych konserwtorskich**
• **Analiza informacji i wytycznych programowych inwestora** • **Studium wykonalności inwestycji** • **Studium programowo-przestrzenne** • **Analiza materiałów informacyjnych pozyskanych przez inwestora lub architekta** (w tym podkładów geodezyjnych, warunków przyłączenia mediów itp.)	

Tab. 1.

Pre-project work

FOR NEW BUILDINGS	FOR HISTORIC PROPERTY
• **On-site visit**	• **Initial identification of monument (team)** • **Measurement and drawing inventory of building with details**
• **Archaeological research** (for investment in the conservation protection zone)	• **Complex historical research** (historical study and architectonic research, and possibly archaeological if approved by WKZ) **complete with evaluation and conservation guidelines for the whole building** and its spatial-functional layout • **Complex conservation research of the state of preservation of historic substance of the monument, decorative elements together with defining their structure and technological properties** (with simultaneous identification of erosion and corrosion factors such as damp, salinity and pests) **complete with conclusions and guidelines for particular elements** • **Defining technical state of preservation of building** (construction assessment by expert) **with conclusions and construction guidelines considering conservation issues**
• **Geological research** (and defining foundation conditions)	• **Geological research of the ground** (by a constructor or art conservator if necessary)
• **Analysis of building and land development conditions**	• **General conclusions and conservation guidelines prepared by team** • **Analysis of conservation guidelines**
• **Analysis of information and program guidelines of investor** • **Investment feasibility study** • **Program-spatial study** • **Analysis of informative materials obtained by investor or architect** (including geodetic charts, conditions of providing public utilities etc.)	

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

czących zabytkowej substancji jak i elementów wystroju architektonicznego i rzeźbiarskiego oraz malarskiego) wynika potrzeba obligatoryjnego włączenia się konserwatorów – zabytkoznawców specjalizujących się w ochronie dóbr kultury w ogólności, a w badaniach historycznych i historyczno-architektonicznych w szczególności. Tylko w pewnym zakresie mogą ich zastąpić klasyczni historycy sztuki czy historycy architektury. W pracach tych często muszą także uczestniczyć archeolodzy.

W powyższych dziedzinach, o czym była już mowa, architekci nie zdobywają wiedzy na studiach technicznych, które nastawione są wyłącznie na współczesne projektowanie.

Następną bardzo ważną grupę realizatorów stanowią konserwatorzy-restauratorzy dzieł sztuki różnych specjalności. Bez ich udziału nie można dzisiaj uratować autentycznej substancji; nawet kawałka gotyckiego muru ceglanego, nie mówiąc o kamieniarce architektonicznej i rzeźbiarskiej, elewacjach sztukatorskich, dawnych tynkach, szczególnie tych z freskami. Do tej grupy należą także prace badawcze, a także przywracanie dawnej kolorystyki zabytkowym elewacjom. Pominięcie wskazanych specjalistów w pracach przedprojektowych i włączanie ich dopiero na następnych etapach prac projektowych lub w fazie realizacyjnej prowadzi często do nieodwracalnych strat i zniszczeń, narażając także inwestora na późniejsze finansowanie „naprawiania" szkód, wynikających z błędnej realizacji „konserwatorskiej". Należy zwrócić uwagę, że w pracach przedprojektowych szczególną rolę o charakterze architektoniczno-konserwatorskim odgrywają architekt i konstruktor, każdy w ramach swej specjalności.

Architekt powinien dobrze poznać zabytek; najlepiej służy temu wykonanie konserwatorskiej inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej. Musi się ona cechować dużą dokładnością i obejmować wszystkie widoczne elementy historyczne, a także odkształcenia całości struktury i poszczególnych jej części. W następnej kolejności architekt powinien zapoznać się z historią zabytku, jego przekształceniami oraz wartościowaniem i wytycznymi konserwatorskimi – dla całego zabytku oraz dla układu funkcjonalno-przestrzennego[19]. Powinien także uczestniczyć w opracowaniu ostatecznych wniosków i wytycznych konserwatorskich.

Wskazane jest, aby inżynier-konstruktor, wykonujący w ramach prac przedprojektowych ekspertyzę, posiadał także ogólną wiedzę historyczną o obiekcie i jego wartości zabytkowej, gdyż ona powinna decydować o dalszym losie zabytku. Stan techniczny obiektu może tylko przesądzić o metodach zabezpieczenia i rodzajach wzmocnień.

(concerning historic substance as well as elements of architectonic, sculpting and painting decoration) indicates the necessity of obligatory participation of conservators – experts on monuments specialising in cultural heritage protection in general, and in historic or historic and architectonic research in particular. They could be replaced by classic art historians or historians of architecture only to a certain extent. Also archaeologists must frequently take part in the work. It has already been said that in the above disciplines architects do not acquire proper knowledge in the course of technical studies which are aimed solely at modern designing.

The next important group of contractors, are the conservators – restorers of mart masterpieces of various specialisations. Without their participation authentic substance could not be saved today; not even a fragment of a Gothic brick wall, not to mention architectonic and sculpted masonry, stucco elevations or old plaster especially covered with frescoes. That group also includes research work, and restoring previous colour schemes on historic elevations. Omitting such specialists during preproject work and involving them only at later stages of project work or during the realisation stage frequently leads to irreversible losses and damage, putting the investor at risk of further costs of 'repairing' the damage resulting from incorrect 'conservation' realisation. It should be emphasised, that an architect and a construction engineer play special roles, each within his own specialisation, during the pre-project work of architectural and conservation character.

An architect should get to know the monument well; it can be done best by preparing a conservation inventory including measurements and drawings. It must be made with great precision and include all visible historic elements, as well as deformations of the whole structure and its individual parts. Next, the architect should learn the history of the monument, its transformations and conservation evaluation and guidelines – for the whole monument and for the functional – spatial layout. He should also participate in preparing final conclusions and conservation guidelines.

It is also advised that the construction engineer, preparing an expert evaluation during the pre-project work, should possess general historical knowledge concerning the object and its historic value since it should determine the further fate of the monument. The technical condition of the object can only decide which protection methods and types of reinforcement should be applied. The construction engineer should first of all recognise the original, nowadays historic,

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Konstruktor powinien przede wszystkim rozpoznać oryginalne, dziś już historyczne struktury budowlane, celem ich zachowania przez odpowiednie naprawy, a nie dokonywać wymiany.

Zalecone w ekspertyzie naprawy powinny opierać się na tradycyjnych metodach rzemieślniczych, a jedynie w przypadkach, gdy nie mogą one sprostać potrzebom, dopuszczalne jest stosowanie rozwiązań inżynierskich, w takim jednak zakresie, aby nie prowadziły do zacierania i niszczenia dawnych układów. Zawsze należy pamiętać, aby wprowadzone konstrukcje i materiały były kompatybilne z historycznymi. Już w analizie konstrukcyjnej trzeba zwracać uwagę na te dawne rozwiązania historyczne, które w dzisiejszym zrozumieniu uznawane są za „błędne" pod względem technicznym, czyli tzw. anomalie. Dla dawnych mistrzów nie były one niewłaściwe. Jeżeli decydują one o konkretnym obrazie plastycznym, należy je pozostawić i szukać takiego rozwiązania problemu konstrukcyjnego, który nie zniekształci zabytku[20].

Generalna uwaga! Ocena stanu technicznego dawnych dzieł wymaga zapoznania się ze specyfiką rozwiązań historycznych, aby nie dochodziło do naginania ich do współczesnych norm, co zawsze prowadzi do zniszczenia.

Projekt wstępny

Projekt wstępny powinien składać się z:

- projektu zagospodarowania otoczenia zabytku,
- projektu architektoniczno-konserwatorskiego[21].

Może on powstać dopiero po wykonaniu prac przedprojektowych, musi bowiem opierać się na wnioskach i wytycznych z nich płynących. W przypadku nowego budownictwa projekt wstępny nie zawsze jest potrzebny. Dla zabytków powinien być obligatoryjny. Korzystne bywa wykonanie nawet kilku wersji projektu wstępnego, co umożliwia wybranie rozwiązania optymalnego, które najlepiej służy zachowaniu walorów zabytkowych danego założenia historycznego.

Projekt wstępny powinien zawierać następujące elementy, które wynikają ze specyfiki obiektu zabytkowego:

- skondensowany opis historyczny;
- wytyczne konserwatorskie dla zagospodarowania działki, chroniące jej historyczne rozplanowanie;
- wytyczne konserwatorskie dla zabytku architektury z podkreśleniem wytycznych dla zabytkowego wkładu funkcjonalno-przestrzennego zwartościowanego w trzech grupach:
  a) do bezwzględnego zachowania,

building structures in order to preserve them by appropriate repairs instead of replacing them.

The repairs recommended in the expert opinion should be based on traditional craftsmanship, and only in cases when those cannot satisfy the needs should it be allowed to use engineering solutions, but even then only to such a degree that it would not lead to erasing and destroying old layouts. It should be remembered, that the introduced constructions and materials have to be compatible with the historic ones. Even in the construction analysis attention must be paid to the old historic solutions, which today may be regarded as technologically 'incorrect', the so called 'anomalies'. They were not incorrect for the old masters. If they determine a concrete plastic image, they should remain and such a solution of the construction problem has to be found which will not distort the monument.

General remark: the evaluation of the technological state of an old masterpiece demands getting to know the specificity of historic solutions, so that they are not bent to fit present-day norms, which invariably leads to destruction.

Preliminary project

The preliminary project should consist of:

- a project of the development of monument surroundings,
- an architecture and conservation project.

It can be made only after finishing pre-project work, since it has to be based on the conclusions and guidelines resulting from it. In the case of new buildings the preliminary project is not always necessary. For monuments it should be obligatory. It can be an advantage to make even several versions of the preliminary project, as it would allow for selecting an optimum solution which would be most beneficial for the preservation of historic values of a given historic complex.

The preliminary project should include the following elements, resulting from the specificity of a historic object:

- condensed historic description;
- conservation guidelines for the development of the plot, protecting its historic layout;
- conservation guidelines for an architecture monument with emphasis on guidelines for a historic functional – spatial layout divided into three categories:
  a) for absolute preservation,
  b) allowing for partial interference,
  c) free to transform;
- general conservation concept;

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

b) do dopuszczenia częściowych ingerencji,
c) do dowolnego przekształcenia[22];
- generalną koncepcję konserwatorską;
- rysunkowe rozwiązanie funkcjonalne, przedstawione na istniejących, rozwarstwionych rzutach poszczególnych kondygnacji;
- ekspertyzę techniczną jednego z rzeczoznawców – zgodnie z zapisem § 2 ust. 2 Warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie – celem uzyskania odstępstw od tych warunków dla zachowania zabytkowej substancji i rozwiązań historycznych[23]. Ekspertyza ta powinna być obligatoryjna (a nie uzależniona od widzimisię inwestora czy projektanta), gdyż – przy daleko idących adaptacjach i konieczności stosowania warunków dla nowego budownictwa, których kiedyś przecież nie można było przewidzieć – elementy zabytkowe zawsze narażone są na zniszczenia;
- projekt koncepcyjny rozwiązań plastycznych dla wszystkich elementów dodanych, czyli nowych;
- projekt koncepcyjny wnętrz, szczególnie dla obiektów posiadających wystrój i elementy historyczne;
- wytyczne dla konstruktora i instalatorów, podkreślające konieczność zachowania oryginalnych elementów zabytkowych oraz zawierające wskazanie miejsc, które omijać powinny przewody sieci instalacyjnych. W szczególnych przypadkach elementy te powinny być przedstawione na rysunkowych rozwinięciach ścian.

Ekspertyza techniczna i projekt wstępny powinny uzyskać akceptację WKZ.

Projekt budowlany a projekt budowlano-konserwatorski (tab. 2)

Projekt budowlany służy jedynie do uzyskania pozwolenia na budowę i nie musi rozwiązywać wszystkich zagadnień na tym etapie – to następny wniosek wynikający ze wspomnianego rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dn. 3 lipca 2003 r. Zakres oceny projektu przez organy administracji architektoniczno-budowlanej jest ograniczony[24].

Stwarza to kolejne zagrożenie dla budowli zabytkowych, w przypadku których rozwiązania istotne powinny być sprecyzowane do końca. Wyjątkiem są naturalnie kwestie pojawiające się dopiero podczas robót, a będące efektem odkryć konserwatorskich. Muszą być one uwzględnione obligatoryjnie.

Wniosek: dla budowli zabytkowych powinno się przygotowywać wraz z projektem budowlanym także projekt wykonawczy i projekty technologicz-

- sketches of functional solutions, presented on existing layered projections of individual floor plans;
- technical evaluation of an expert – according to paragraph 2, section 2 of Technical Conditions which the building and their location should observe, in order to identify deviations from those conditions to preserve historic substance and solutions. Expert evaluation should be obligatory (and not dependent on the investor's or designer's whim) because with far-reaching adaptations and the necessity of applying modern building conditions which could not have been predicted in the past, historic elements are always in danger of being destroyed;
- a conceptual project of artistic solutions for all the added, that is new, elements;
- a conceptual project of interiors, particularly for objects having historic elements and decoration;
- guidelines for the construction engineer and fitters, emphasising the need to preserve original historic elements and pointing out places which should be bypassed by electric wires or gas mains. In special cases the elements should be presented in the form of extended drawings.

Both the expert technical evaluation and the preliminary project should be approved by WKZ.

Building project versus building and conservation project (table 2)

A building project serves merely to obtain a building permission and does not have to solve all the problems at this stage – that is another conclusion resulting from the already mentioned directive of the Minister of Infrastructure issued on July 3, 2003. The range of project evaluation by the authorities of architectural and building administration is limited.

It poses another threat for historic buildings since in their case crucial solutions should be very precise. Naturally, there are exceptions, such as questions arising during construction work which are effects of conservation discoveries. They have to be obligatorily taken into consideration.

The conclusion – for historic buildings, an execution design and technological projects drawn by conservators – restorers of art masterpieces should be prepared together with the building project. Only complete solutions should be approved by WKZ. Another possibility is a double obligatory approval, first of the building – con-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Tab. 2

Strona tytułowa projektu

A) BUDOWLANEGO

wg propozycji DOIA oprac. na podst. Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dn. 3 lipca 2003 r.

TOM I PROJEKT ZAGOSPODAROWANIA TERENU
TOM II PROJEKT ARCHITEKTONICZNO-BUDOWLANY
Jednostka projektowa (adres)
Obiekt nazwa funkcji (adres)
Działka nr
Inwestor (adres)

Niżej podpisani projektanci oświadczają, że projekt niniejszy został sporządzony zgodnie z obowiązującymi przepisami i zasadami wiedzy technicznej (art. 20, ust. 4 PB)

	Imię i nazwisko	Nr uprawnień / specjalność	Podpis
architektura projektant			
sprawdził			
konstrukcja projektant			
sprawdził			
Instalacje elektr. projektant			
sprawdził			
Instalacje sanit. projektant			
sprawdził			

Data opracowania projektu: .....

B) BUDOWLANO-KONSERWATORSKIEGO

(wg propozycji Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK uwzględniających Rozporządzenie Min. Infrastruktury z 3 lipca 2003 r. oraz specyfikę budowli zabytkowych

CZ. I PROJEKT ZAGOSPODAROWANIA OTOCZENIA ZABTYKU
CZ. II. PROJEKT BUDOWLANY ARCHITEKTONICZNO-KONSERWATORSKI
Jednostka projektowa (adres)
Obiekt: nazwa historyczna i nowa funkcja (adres)
NP. KAMIENICA MIESZCZAŃSKA Z XVI w. ADAPTOWANA NA PENSJONAT
Działka nr
Inwestor (adres)

Niżej podpisani projektanci oświadczają, że projekt niniejszy został sporządzony zgodnie z obowiązującymi przepisami i zasadami wiedzy technicznej oraz konserwatorskiej

Specjalność (branża)	Imię i nazwisko	Spec. bud. Nr uprawnień	Spec. konserwat. Nr dyplomu	Podpis
Gł. projektant lub koordynator				
Dok. historyczna				
studium historyczne				
badania architektoniczne				
badania archeologiczne				
Architektura				
Projektant				
sprawdzający				
Projekty konserwatorskie wg specjalności				
sprawdzający, rzeczoznawca				
Konstrukcja				
Projektant				
sprawdzający				
Inst. sanitarne				
Projektant				
sprawdzający				
Inst. elektryczne				
Projektant				
sprawdzający				

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Tab. 2

Project title page

A) BUILDING

(acc to proposal of DOIA based on Directive of Minister of Infrastructure from July 3, 2003)

VOLUME I LAND DEVELOPMENT PROJECT
VOLUME II ARCHITECTURAL – BUILDING PROJECTD
Esigning unit (address)
Object, name of function (address)
Plot no
Investor (address)

The designers signed below state that this project was drawn up according to the binding legal regulations and principles of technical. (art. 20, para. 4 PB)

	Name	Qualifications no / specialisation	Signature
Architecture designer			
checked by			
Construction designer			
checked by			
Electrical wiring designer			
checked by			
Sanitary fittings designer			
checked by			

Date of drawing up the project: .....

B) BUILDING – CONSERVATION

(acc to proposal of Institute for Art Preservation and Conservation and Conservator of UMK respecting Directive of Minister of Infrastructure from July 3, 2003 and specificity of historic buildings)

PART I LAND DEVELOPMENT PROJECT FOR MONUMENT SURROUNDINGS
PART II ARCHITECTURE AND CONSERVATION BUILDING PROJECT
Designing unit (address)
Object: historic name and new function (address)
e.g. BOURGEOIS TENEMENT HOUSE FROM 16th c. ADAPTED FOR A BOARDING HOUSE
Plot no
Investor (address)

The designers signed below state that this project was drawn up according to the binding legal regulations and principles of technical and conservation knowledge.

Specialisation (branch)	Name	Build. spec. Qualifications no.	Conservat. spec. Diploma no.	Signature
Chief designer or coordinator				
Historical documentation				
historical study				
architectonic research				
archaeological research				
Architecture				
Designer				
checked by				
Conservation projects by specialisation				
checked by, expert				
Construction				
Designer				
checked by				
Sanitary fittings				
Designer				
checked by				
Electrical wiring				
Designer				
checked by				

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

ne, a także projekty konserwatorskie opracowywane przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki. Dopiero całościowe rozwiązania powinny być akceptowane przez WKZ. Możliwa do przyjęcia jest dwukrotna, obowiązkowa akceptacja, najpierw projektu budowlano-konserwatorskiego wraz z projektami konserwatorskimi, a potem projektów wykonawczych.

Ustawa – Prawo budowlane i wspomniane powyżej rozporządzenie z 2003 r. określają, że projekt budowlany (tab. 2A) składa się z:

- projektu zagospodarowania terenu,
- projektu architektoniczno-budowlanego, zawierającego nie tylko rozwiązania funkcjonalne i architektoniczne, ale także konstrukcyjne oraz instalacje elektryczne i sanitarne. Jest to układ nienajlepszy, gdyż poszczególne projekty powinny mieć swe oddzielne nazwy, ale na to nic już nie poradzimy.

Proponuję, żeby dostosować te zapisy do specyfiki konserwatorskiej. A zatem projekt budowlano-konserwatorski (tab. 2B) dla zabytków architektury będzie się składał z:

- projektu zagospodarowania otoczenia zabytku;
- projektu budowlanego architektoniczno-konserwatorskiego;
- projektów konserwatorskich dla poszczególnych zabytkowych elementów i detali, opracowanych przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki;
- projektu konstrukcyjnego;
- projektów instalacji sanitarnych,
- projektu instalacji elektrycznych.

Naturalnie projekt budowlany architektoniczno-konserwatorski we wszystkich branżach musi także spełniać warunki konserwatorskie. Znane są przykłady, że użyto słowa „konserwatorski", a w rzeczywistości był to projekt „dewastacyjny". Dlatego też należałoby w przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków rozszerzyć wymagania art. 20 ust. 9 Prawa budowlanego – oświadczenia projektantów, że projekt został sporządzony zgodnie z obowiązującymi przepisami i zasadami wiedzy technicznej – o stwierdzenie „oraz konserwatorskiej".

Różnice między projektem budowlanym dla nowego gmachu a projektem budowlano-konserwatorskim dla zabytku architektury rozpoczynają się, jak już zostało powiedziane, na etapie prac przedprojektowych, a potem występują w trakcie opracowywania kolejnych faz projektów, aż po realizację na budowie poprzez nadzór autorski i dokumentację powykonawczą.

Niestety, w Polsce często zapomina się o różnicach i o specyfice zabytków architektury i projekty dla nich wykonuje się tak, jak dla budowli nowych.

servation project with conservation projects, and then of execution designs.

The legal Act – Building Law and the already mentioned directive from 2003, state that a building project (table 2A) consists of:

- a land development project;
- an architectural – building project, including not only functional and architectural solutions, but also construction, wiring and sanitary fittings. It is not the best idea, since separate projects should have their separate names, but nothing can be done about it.

I would suggest adapting those terms to conservation specificity. And so a building – conservation project (table 2B) for an architecture monument should consist of:

- a land development project for the monument surroundings;
- an architectural and conservation building design;
- conservation designs for particular historic elements and details, drawn by conservators – restorers of art masterpieces;
- a construction design;
- a sanitary fittings design;
- an electric wiring design.

Naturally, the architectural and conservation building design must fulfil the conservation requirements in all professional areas. There have been cases where the term 'conservation' was used while it was more of a 'devastation'. That is why, for objects listed in the register of monuments, the requirements of Article 20, section 9 of the Building Law – the statements of the designers confirming that the project was made according to the legal regulations and principles of technological knowledge – should include the words "and conservation knowledge".

The differences between a building design for a new edifice and a building – conservation project for an architecture monument start at the preproject work stage, and then occur while preparing subsequent phases of the project until its realisation on the building site, through authorsupervision and post-project documentation.

Unfortunately, the differences and the specificity of architecture monuments are frequently forgotten in Poland, and designs for them are prepared in the same way as those for new buildings. That is why it is worth reminding once again Article 34, section 2 of the Act – Building Law: *The range and content of the building project should be adapted to the specificity and character of the object and the degree of complexity of construction work*. The phrase *building conservation and conservation work* should also be added to this statement. Similarly, the necessity

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Dlatego warto jeszcze raz przypomnieć art. 34 ust. 2 ustawy – Prawo Budowlane: *Zakres i treść projektu budowlanego powinny być dostosowane do specyfiki i charakteru obiektu i stopni skomplikowania robót budowlanych*. Do tego sformułowania należałoby dodać *budowlano-konserwatorskich i konserwatorskich*. Podobnie o konieczności uwzględnianiu przez projektanta „specyfiki projektowanego obiektu budowlanego" mówi art. 20.1a tej samej ustawy. Należy podkreślić, że wcześniej obowiązująca ustawa z 1962 r. o ochronie dóbr kultury przewidywała specyfikę prac przy zabytkach architektury, nazywając je budowlano-konserwatorskimi[25]. Obecne ograniczenie zapisu tylko do „budowlanych" jest nie tylko szkodliwe dla obiektów zabytkowych, ale także sprzeczne z wyżej przytoczonymi art. 20 i 34 ust. 2 Prawa budowlanego. Zapis tego artykułu wręcz zobowiązuje do opracowania standardu projektu budowlano-konserwatorskiego, podobnie jak to uczyniła DOIA dla projektu budowlanego.

W ramach projektu budowlano-konserwatorskiego szczegółowych standardów powinny doczekać się:

- projekt budowlany architektoniczno-konserwatorski,
- projekty *stricte* konserwatorskie dla substancji, detali i wystroju budowli zabytkowych, wykonywane przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki;
- projekty budowlane architektoniczno-konserwatorskie w zakresie: konstrukcji, instalacji sanitarnych, instalacji elektrycznych.

Taki układ i nazewnictwo są konsekwencją rozporządzenia Ministra Infrastruktury z 3 lipca 2003 r.

W działaniach budowlano-konserwatorskich i ściśle konserwatorskich musi uczestniczyć wiele osób, wielu specjalistów. Przy projektowaniu nowej architektury decydującą rolę odgrywa architekt jako główny projektant. Przy projektowaniu i realizacji prac w budynkach zabytkowych każdy architekt i każdy inżynier musi mieć świadomość, że nie może działać sam, lecz od początku musi współpracować z autorami badań historycznych oraz konserwatorami-restauratorami dzieł sztuki odpowiednich specjalności. Taka współpraca obowiązuje także konstruktora i instalatorów.

Warto zwrócić uwagę, że są zabytki, w których zakres prac wymaga, aby miejsce głównego projektanta zajął konserwator-restaurator dzieł sztuki jako główny koordynator. Tak powinno być, gdy zabytek ma bogaty wystrój historyczny, a zakres prac budowlano-konserwatorskich nie jest dominujący. Znamy przykłady przedsięwzięć, w których głównym projektantem nie jest architekt. W przypadku projektu mostu, w którym uczestniczy architekt, głównym projektantem zazwyczaj jest inżynier konstruktor, a w przypadku trafostacji – inżynier elektryk.

of the designer taking into account "the specificity of the designed building" is emphasised in Article 20.1a of the same Act. It needs to be stressed, that the previous Act from 1962 concerning the protection of cultural heritage took into consideration the specificity of work in architecture monuments by calling it building – conservation work. The present limitation of the phrase to merely 'building work' is not only harmful for historic objects, but also contrary to the above quoted Articles 20 and 34, section 2, of the Building Law. The articles practically oblige us to work out the standard of a building – conservation design, similarly as DOIA did for the building project.

Within the building and conservation project, detailed standards should be set for:

- an architectural and conservation building design
- purely conservation designs for the substance, details and decoration of historic buildings, drawn up by conservators – restorers of art masterpieces;
- architectural and conservation building designs concerning: construction, sanitary fittings and electric wiring;

This system and terminology are the consequence of the directive of the Minister of Infrastructure issued on July 3, 2003.

Numerous specialists have to participate in the building and conservation or strictly conservation activities. When designing new architecture, the main part is played by the architect and the chief designer. When designing and carrying out work in historic buildings, each architect and each engineer has to be aware that he cannot act on his own but, from the very beginning, has to cooperate with the authors of historic research and art conservators – restorers representing various specialisations. Such cooperation is also compulsory for the construction engineer and the fitters.

It is worth noticing that there are monuments in which the range of work requires the conservator – restorer of art to take the place of the chief designer and the main coordinator. It should be so when the monument has lavish historic decoration and the range of building – conservation work is not dominant. We know other examples of undertakings in which the chief designer is not an architect. If a bridge design is concerned, although an architect participates, the chief designer is usually a construction engineer, or an electrical engineer in the case of an electrical substation design.

The correctness of an architectural and con-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Poprawność projektu budowlanego architektoniczno-konserwatorskiego zależna jest w znacznej mierze od badań historycznych, których wyniki muszą się znaleźć w projekcie. Autorzy tych badań muszą być wymienieni na stronie tytułowej (wraz z numerem dyplomu i specjalnością), gdzie także złożą swój podpis (tab. 2B).

Z danych historycznych powinni korzystać także projektanci branżowi, aby posiąść wiedzę, w jakim zabytku, i o jakiej wartości, przyszło im działać. Autorzy badań historycznych powinni konsultować wszystkie projekty pod względem historyczno-konserwatorskim i poświadczyć to własnym podpisem na stronach tytułowych dokumentacji. W skład projektu budowlanego architektoniczno-konserwatorskiego wchodzą także projekty *stricte* konserwatorskie dla poszczególnych elementów. Ich autorzy muszą być uwzględnieni na stronie tytułowej (wraz z numerem dyplomu i specjalnością). Do czasu wprowadzenia dla nich odpowiednich uprawnień, ich projekty – podobnie jak budowlane – powinny być sprawdzone przez rzeczoznawcę lub konserwatora tej samej specjalności. Naturalnie w tej dziedzinie potrzebne są odpowiednie regulacje prawne na poziomie rozporządzeń.

Na wszystkich projektach, także konserwatorskich, podpis powinien złożyć główny projektant lub koordynator, czym poświadczy, że zapoznał się z pełnym zakresem prac. Dla projektów konserwatorskich powinny także zostać przygotowane odpowiednie standardy.

Może się zdarzyć, że prace w zabytku będą miały wyłącznie charakter konserwatorski, nie obejmując zmiany jego funkcji i nie będą wymagać robót budowlano-konserwatorskich. W tym przypadku powinien wystarczyć sam projekt konserwatorski, podpisany wyłącznie przez konserwatora-restauratora dzieł sztuki, gdyż on zna problematykę i za nią odpowiada.

Organy administracji architektoniczno-budowlanej wymagają obecnie, aby projekt taki podpisywał architekt, jako jego autor. Naszym zdaniem ten wymóg jest niesłuszny, ponieważ architektowi problematyka ta jest z reguły obca.

Projekt budowlany architektoniczno-konerwatorski

Poza wymaganiami ogólnymi, wynikającymi z rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 3 lipca 2003 r., projekt architektoniczno-konserwatorski powinien uwzględniać specyfikę budowli zabytkowej i preferować rozwiązania zgodne z teorią ochrony dóbr kultury. Tylko wtedy będzie mógł spełnić podstawowe wymagania sprecyzowane na początku niniejszego artykułu.

servation building design depends, to a large extent, on the results of historic research, the results of which must be found in the project. The authors of such research must be named on the title page (together with their diploma number and specialisation), where they also have to sign (table 2B).

Historical data should also be used by branch designers to find out in which monument and of what value they will be working. Authors of historic research should consult all projects from the historic – conservation perspective, and confirm it with their own signature on the title page of the documentation. The architectural and conservation building project contains also other, strictly restoration projects for individual elements. Their authors should also be mentioned on the title page (together with their diploma numbers and specialisation). Until special qualifications for them are introduced, their designs – similarly to building designs – should be checked by an expert or a conservator of the same specialisation. Naturally, this discipline needs special legal regulations in the form of directives.

All projects, including the conservation ones, should be signed by the chief designer or the coordinator, thus confirming that he has learnt the full extent of the conducted work. Suitable standards should also be prepared for conservation designs.

It could happen that the work in the monument will be of only conservation character, will not include the change of its function and will not require any building – conservation work. In such cases, the conservation project itself should be sufficient, when signed only by the art conservator – restorer who knows the issue and is responsible for it.

At present, the building and architectonic authorities require such a project to be signed by an architect as its author. In our opinion, this requirement is absurd since the matter is usually unfamiliar to the architect.

Architectural and conservation building project

Besides general requirements resulting from the directive of the Minister of Infrastructure, issued on July 3, 2003, the architectural – conservation project should take into account the specificity of the historic building and prefer solutions in accordance with the theory of cultural heritage protection. Only then will it be able to fulfil the basic requirements specified at the beginning of this article.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

W tym celu należy:
- powtórzyć z projektu wstępnego dane historyczne;
- powtórzyć wytyczne konserwatorskie zarówno dla całego zabytku, jak i układu funkcjonalno-przestrzennego;
- rozwinąć koncepcję konserwatorską;
- korzystać z konsultacji autorów badań historycznych;
- korzystać z konsultacji autorów projektów konserwatorskich;
- rozszerzyć wytyczne dla konstruktora i instalatorów, poparte w razie konieczności rysunkami – rozwinięciem ścian z zabytkowymi elementami wystroju, przez które nie wolno prowadzić przewodów. Jest to ważna sprawa, gdyż projekty instalacyjne operują tylko rzutami. Warto pamiętać, że bardzo często ostateczne dopracowanie wytycznych szczegółowych dla projektów instalacyjnych może odbyć się dopiero w trakcie zaawansowanych prac budowlano-konserwatorskich i konserwatorskich;
- korzystać nadal w rozwiązaniach funkcjonalnych z wartościowania układu funkcjonalno-przestrzennego, aby nie zatracić istotnych cech tego historycznego układu, decydującego o specyfice zabytku architektury;
- wyróżnić w części rysunkowej stan istniejący i jego cechy historyczne;
- opracowywać równocześnie projekt wykonawczy, szczególnie dla rozwiązań szczegółowych;
- zwracać uwagę na zachowanie autentycznej substancji;
- uszanować nawarstwienia zgodnie z generalną koncepcją;
- nie likwidować tzw. anomalii historycznych;
- dążyć do powtarzania dawnych technologii i technik, aby zachowany zastał zabytkowy charakter obiektu. W tym celu należy dokumentować fotograficznie i ewentualnie rysunkowo elementy rozbierane, które muszą być powtórzone, np. pokrycie dachu;
- utrzymać się w tzw. standardzie zabytku i nie dążyć do upiększeń wbrew historycznemu charakterowi obiektu;
- nie dążyć do „perfekcjonizmu" i usztywniania poprzez niszczenie wartości dawności oraz do ujednolicania elementów, jeżeli są one różnorodne i nawarstwione;
- starać się uczytelnić interwencje konserwatorskie i funkcjonalne;
- traktować właściwie odkrywki ekspozycyjne bez niszczenia kompozycji elewacji bądź wnętrz;
- dbać o pozostawienie tzw. świadków;
- dbać o to, aby elementy dodane nie fałszowały historii zabytku, pozostając rozpoznawalnymi,

Therefore, one should:
- repeat the historic data from the preliminary project;
- repeat conservation guidelines both for the whole monument and for the functional – spatial layout;
- develop the conservation concept;
- consult the authors of historic research;
- consult the authors of conservations designs;
- extend the guidelines for the construction engineer and the fitters, supplemented with drawings if necessary – sketches of walls with decorative elements through which wiring cannot be conducted. It is an important matter, since installation designs used only projections. It is worth remembering that frequently the final polishing up of the detailed guidelines for installation designs can be done no sooner than during the advanced stage of building and conservation work or restoration work;
- use the evaluation of the functional – spatial layout in functional solutions, so as not to lose the significant features of this historic layout which determines the specificity of the architectural monument;
- mark the existing state and its historic features in the drawings;
- simultaneously draw up an execution design, particularly for detailed solutions;
- pay attention to preservation of authentic substance;
- respect accumulated layers according to the general concept;
- let the so called historic anomalies remain;
- aim at re-using the old technologies and techniques to preserve the historic character of the object. For this purpose, the dismantled elements which have to be repeated e.g. the roof covering have to be documented with photographs and possibly drawings;
- stick to the so called standard of the monument, and avoid beautifying it against the historic character of the object;
- resign from 'perfectionism' at the cost of destroying old values or from unification of elements if they are diverse and accumulated;
- try to make the conservation and functional interferences legible;
- properly treat exhibition fragments without damaging the elevation or interior composition;
- take care to leave the so called 'witness pegs'
- take care that added elements do not falsify the history of the monument by keeping them recognizable and at the same time well-matched with its original parts;

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

jednocześnie zaś, aby dobrze komponowały się z jego oryginalnymi częściami;
- unikać totalnych rekonstrukcji, natomiast brakujące części elementów architektonicznych odtwarzać jedynie wówczas, gdy istnieją po temu jednoznaczne podstawy materialne;
- przygotować dla elementów demontowanych przed rozpoczęciem prac konserwatorskich (np. stropów) odpowiednią dokumentację z ponumerowaniem poszczególnych części i detali, która umożliwi ich poprawny, ponowny montaż;
- stosować opracowanie opisowe – poparte rysunkami lub fotografiami – koniecznych technologii i technik różnych prac: przede wszystkim konstrukcyjnych, ale także budowlano-architektonicznych, np. podchwytywanie fundamentów, rozbiórek, zabezpieczeń stałych i wprowadzonych na czas robót, wymiany ostatniego stropu bez demontażu więźby. Naprawa i wymiana zniszczonych elementów więźby (poparta odpowiednimi opracowaniami graficznymi typującymi elementy do ingerencji lub wymiany), uzupełnienie ubytków itp.;
- przewidzieć wykonanie specjalnego „opracowania" w formie uwag i zapisów, w sytuacji, jeśli pewne zagadnienia są nie do końca wyjaśnione w dokumentacji przedprojektowej lub występuje konieczność powtórzenia dawnych technik. Takie „opracowanie" nie jest raczej stosowane w przypadku nowego budownictwa. Przykładowo podaję:
  – rezygnować z wymiarowania, natomiast wprowadzić na rysunkach uwagę „nawiązać to okno do osi otworu w niższej kondygnacji",
  – „przed zamówieniem stolarki sprawdzić wymiary każdego otworu",
  – „ostateczne rozwiązanie nastąpi po dokonaniu odkrywek i po uzgodnieniu z nadzorem autorskim",
  – „mur nowy odchylić w nawiązaniu do istniejącego i nie budować go w pionie ani w linii prostej",
  – „autor wskaże ułożenie wątku średniowiecznego w tym narożniku",
  – „tynk wykonać płynnie packą i zacierać bez łaty",
  – „spoinom uzupełnianym nadać formę istniejących w konkretnym miejscu".

Projekty konserwatorskie

W zabytkach architektury projekty tzw. konserwatorskie opracowywane są przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki.

- avoid total reconstruction, and reconstruct the missing architectural elements only when there are explicit material reasons for that;
- before starting conservation work, prepare suitable documentation for the dismantled elements (e.g. ceilings) with numbers for particular fragments and details, which will allow for reassembling them correctly;
- use a descriptive report – supplied with drawings or photographs – of the necessary technologies and techniques to be applied at various stages: mainly construction work, but also building and architectural e.g. 'holding up' the foundations, demolition, permanent or temporary safety devices or replacing the last ceiling without disassembling the rafters; repairing and replacing damaged elements of the rafters (supplied with appropriate graphic sketches indicating elements which can be interfered with or replaced), filling in the missing elements etc;
- predict and make a special 'working list' in the form of remarks and notes, in the situation when some questions have not been fully clarified in the pre-project documentation, or there is a need to re-use the old techniques. Such a 'working list' does not usually apply to new buildings. Let me quote some examples:
  – omit measuring, instead introducing a remark 'tie the window to the axis of the opening on the lower storey'
  – 'check the size of each opening before ordering framework'
  – 'final solution will take place after obtaining the approval of author supervision'
  – 'tilt the new wall in relation to the existing one and do not build it vertically or along a straight line'
  – 'the author will point out the layout of the medieval bond in this corner'
  – 'plastering should be smoothed with a trowel and fill in without a batten;
  – 'give filled in joints the form of those existing in a concrete place'.

Conservation designs

In architecture monuments the so called conservation designs are drawn up by conservators – restorers of art. They refer mainly to architectural details and various decorative elements, including polychrome and colour schemes of facades, but frequently also to the substance of structural elements (e.g. stone or brick walls, or wood etc.)

It is worth noticing, that the 'Conservator's Code of Professional Ethics' contains suitable

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Dotyczą one przede wszystkim detali architektonicznych oraz różnych elementów wystroju, w tym polichromii i kolorystyki fasad, ale często także i substancji elementów strukturalnych (np. murów kamiennych i ceglanych, a także drewna itp.).

Warto zwrócić uwagę, że w „kodeksie etyki zawodu konserwatora" znalazły się na ten temat odpowiednie sformułowania, które brzmią: *Przed sporządzeniem projektu konserwatorskiego konserwator-restaurator dzieł sztuki jest zobowiązany do pełnego rozeznania dzieła poprzez badania. Konserwator-restaurator dzieł sztuki tworzy projekt konserwatorski obejmujący zespół zintegrowanych działań zmierzających do opracowania etapów procesu konserwacji i mających na celu dobro dzieła sztuki. Projekt powinien zawierać rozpoznanie, diagnozowanie, cel, opracowanie koncepcji konserwacji i restauracji oraz ekspozycji obiektu. Elementem projektu winien być szczegółowy program i harmonogram prac*[26].

Przyjęcie terminu „projekt konserwatorski" dla planowanych działań w zabytkowych dziełach sztuki (nazywanych dotychczas zabytkami ruchomymi) jest stosunkowo młode. Do niedawna używano w tym zakresie różnych sformułowań, np. „program prac konserwatorskich", „założenie konserwatorskie" lub „postępowanie konserwatorskie", co jak podkreśla M. Stec, dla wielu osób, a szczególnie inwestorów, nie zawsze było zrozumiałe[27].

Inicjatorką wprowadzenia terminu „projektowanie konserwatorskie" dla tzw. zabytków ruchomych (za przykładem „projektowania architektonicznego") była w 1998 r. prof. Maria Ostaszewska. Do wcielenia tego typu terminu w życie przyczynili się szczególnie: wspomniany M. Stec oraz E. Kosakowski, a także prof. Iwona Szmelter[28]. Ostatnio o projektowaniu konserwatorskim pisze prof. Bogumiła Rouba, wymieniając przy tym tych i innych autorów[29].

Chcąc spełnić zalecenia Kodeksu etyki zawodu konserwatora odnośnie do sporządzania projektu konserwatorskiego należy dopracować się odpowiedniego schematu (standardu) w tym zakresie.

Obecnie istnieje od 1997 r. wersja elektroniczna „Schematu dokumentacji prac badawczych, konserwatorskich i restauratorskich". Schemat ten został opracowany przez zespół konserwatorów przy udziale KOBiDZ i tam jest dostępny[30]. Ten doskonały schemat nie obejmuje jeszcze *stricte* problematyki projektowej. Zasadniczo spełnia warunki dla prac przedprojektowych oraz dokumentacji powykonawczej.

W trakcie przygotowywania tego artykułu został zaproponowany schemat projektu konserwatorskiego dla detali architektonicznych, jak i substancji elementów strukturalnych (tab. 3)[31].

Ponadto podjęto próbę rozszerzenia ww. „Schematu dokumentacji prac badawczych, konserwa-

statements on this subject, which are as follows: *Before drawing up a conservation design, the conservator – art restorer is obliged to fully investigate the work by means of research. The conservator – restorer of art creates a conservation project encompassing a set of integrated activities aimed at working out the stages of the conservation process for the benefit of the work of art. The project should include analysis, diagnosis, goals, and formulation of conservation and restoration concept and of object exhibition. A detailed schedule and working timetable should also be an element of the project.*

The term 'conservation' for the planned activities in the historic landmarks (previously called 'movable' monuments) has been introduced relatively recently. Various terms were used for denoting these activities, e.g. "program of conservation work", "conservation layout" or "conservation procedures" which, as emphasised by M. Stec, was sometimes difficult to understand for many people, particularly investors.

The initiator of introducing the term "conservation designing" for the so called 'movable' monuments (following the example of "architectural designing") was Professor Maria Ostaszewska in 1998.The above mentioned M. Stec, E. Kossakowski and Professor Iwona Szmelter significantly contributed to putting this term into popular use. Recently the issue of conservation designing has been raised by Professor Bogumila Rouba, who mentioned the above and other authors.

Wishing to fulfil the recommendations of the Conservator's Code of Professional Ethics concerning drawing up of the conservation design, one should work out a suitable scheme (standard) in this respect. Currently there is an electronic version, which has existed since 1997, entitled "Documentation scheme of research, conservation and restoration work". The scheme was worked out by a team of conservators with the cooperation of KOBiDZ, and is available there. This perfect scheme does not yet include project issues, but it satisfies the requirement for preproject work and post-project documentation.

A scheme of the conservation project for architectural details and for the substance of structural elements (table 3) was put forward during the preparation of this article.

Moreover, an attempt was made to add to the above mentioned "Documentation scheme of research, conservation and restoration work" the question of conservation designing. It should be remarked, that generally art conservation designs are presented (bound) together with the preproject documentation, although the latter should

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Tab. 3

Schemat PROJEKTU KONSERWATORSKIEGO dla detalu architektonicznego oraz zabytkowych elementów strukturalnych

I. INFORMACJE WSTĘPNE
1. Rodzaj obiektu I NUMER REJESTRACJI:
2. Adres:
3. Właściciel/użytkownik:
4. Zamawiający
5. Podstawa opracowania
6. Przedmiot opracowania
7. Zakres opracowania
8. Autorzy opracowania

II. PRACE PRZEDPROJEKTOWE
1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE
   - 1.1. rozpoznanie wstępne zabytku
   - 1.2. zapoznanie się z dokumentacją zabytku (historyczną i innymi opracowaniami)
   - 1.3. analiza dotychczas przeprowadzonych prac konserwatorskich,naprawczych lub remontowych
   - 1.4. analiza mikroklimatu i stopnia zanieczyszczenia środowiska
   - 1.5. badania hydrogeologiczne
2. DOKUMENTACJA STANU ZACHOWANIA (opisowa, fotograficzna i rysunkowa)
3. BADANIA STANU ZACHOWANIA
   - 3.1. Badania stopnia zawilgocenia badanych elementów / obiektów
   - 3.2. Badania prowadzone *in situ* (m.in. odkrywki) oraz pobranie próbek do badań laboratoryjnych (z pełną dokumentacją wykonanych prac i miejsc pobrania próbek),
   - 3.3. Badania laboratoryjne
     - 3.3.1. analiza ilościowa i jakościowa soli zawartych w murze, glebie i badanych detalach architektonicznych
     - 3.3.2. badanie budowy i składu materiałów kamiennych naturalnych i sztucznych
       - 3.3.2.1. analiza mikroskopowa (optyczna, polaryzacyjna (analiza petrograficzna, elektronowa)
       - 3.3.2.2. analiza chemiczna
       - 3.3.2.3. analiza instrumentalna (EDX, dyfrakcja rentgenowska, FTIR, termiczna analiza różnicowa, XRF, LIBS itp.)
     - 3.3.3. badania właściwości fizycznych i mechanicznych materiałów kamiennych naturalnych i sztucznych.
     - 3.3.4. badania mikrobiologiczne
     - 3.3.5. analiza budowy i właściwości nawarstwień (fałszywej patyny)
     - 3.3.6. analiza opracowań kolorystycznych (m. in. malarskich, glazury) (stratygrafia, spoiwa, pigmenty)
4. Podsumowanie wyników badań
5. Określenie przyczyn zniszczeń
6. Wnioski i wytyczne do projektu

III. PROJEKT KONSERWATORSKI
1. Założenia programowe
2. Wytyczne konserwatorskie
3. Generalna koncepcja prac konserwatorskich
4. Program prac wraz z uzasadnieniem konieczności wykonania proponowanych zabiegów
5. Wybór metod i technologii przeprowadzenia poszczególnych zabiegów wraz z uzasadnieniem
6. Harmonogram prac
7. Aranżacja zabytku po przeprowadzeniu prac konserwatorskich

IV. KOSZTORYS (przetargowy lub inwestorski)

V. UZYSKANIE AKCEPTACJI WKZ

VI. AUTORSKI NADZÓR KONSERWATORSKI

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Tab. 3

Scheme OF CONSERVATION PROJECT
for architectonic details and historic structural elements

I. INTRODUCTORY INFORMATION
1. Type of object and REGISTRATION NUMBER
2. Address:
3. Owner/user:
4. Who ordered:
5. Basis of study
6. Subject of study
7. Range of study
8. Authors of study

II. PRE-PROJECT WORK
1. PRELIMINARY ISSUES
   - 1.1. initial identification of monument
   - 1.2. acquainting oneself with the monument documentation (historic and other studies)
   - 1.3. analysis of the conservation, repair or renovation work conducted so far
   - 1.4. analysis of microclimate and degree of pollution of the environment
   - 1.5. hydrogeological research
2. DOCUMENTATION OF THE STATE OF PRESERVATION (descriptive, photographic and graphic)
3. RESEARCH OF THE STATE OF PRESERVATION
   - 3.1. Examining degree of damp of the elements / objects in question
   - 3.2. Research conducted "in situ" (i.e. discoveries) and taking samples for laboratory examination (with complete documentation of the carried out work and places where samples were taken from),
   - 3.3. Laboratory research
     - 3.3.1. quantitative and qualitative analysis of salts contained in the wall, soil and examined architectonic details
     - 3.3.2. examining the structure and content of stone materials, natural and artificial
       - 3.3.2.1. microscope analysis (optic, polarization, spectrographic and electronic)
       - 3.3.2.2. chemical analysis
       - 3.3.2.3. instrumental analysis (EDX, X-ray diffraction , FTIR, thermal differential analysis, XRF, LIBS etc.)
     - 3.3.3. examination of physical and mechanical properties of stone materials, natural and artificial.
     - 3.3.4. microbiological examination
     - 3.3.5. analysis of structure and properties of accumulated layers (false patina)
     - 3.3.6. analysis of colour schemes (for painting, tiles) (stratygraphy, joints, pigments)
   - 4. Summary of research results
   - 5. Identifying the cause of damage
   - 6. Conclusions and guidelines for the project

III. CONSERVATION PROJECKT
1. Program assumptions
2. Conservation guidelines
3. General concept of conservation work
4. Program of work with justification of the need to apply proposed treatment
5. Selection of methods and technologies for carrying out particular treatment with justification
6. Working schedule
7. Monument arrangement after completing conservation work

IV. PROJECT ESTIMATE (for tender or investor)

V. OBTAINING WKZ APPROVAL

VI. AUTHOR CONSERVATION SUPERVISION

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

torskich i restauratorskich" o problematykę projektowania konserwatorskiego[32].

Należy zaznaczyć, iż z reguły projekty konserwatorskie dzieł sztuki są przedstawione (oprawione) razem z dokumentacją przedprojektową, mimo iż ta ostatnia winna być opracowywana w tym samym czasie co dokumentacja przedprojektowa do projektu architektoniczno-konserwatorskiego. Często wtedy można skorzystać z inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej (np. detali), a część historyczna może być wykonana przez te same osoby.

Obok projektów konserwatorskich przygotowanych w ramach zintegrowanych projektów architektoniczno-konserwatorskich mogą istnieć samodzielne projekty konserwatorskie, gdy nie przewiduje się w danym zabytku prac budowlano-konserwatorskich, a jedynie konserwację i restaurację samych detali architektonicznych i elementów wystroju (o czym była już mowa).

Nadzór autorski

Jest integralną częścią projektowania, które trwa nadal na budowie. Tylko nadzór może zagwarantować poprawną realizację. Przy pracach budowlano-konserwatorskich i *stricte* konserwatorskich powinien on być obligatoryjny. Niestety, prawo budowlane w odniesieniu do architektury i budownictwa uzależnia go od „żądania" inwestora lub właściwego organu. Przy pracach budowlano-konserwatorskich, do czasu wprowadzenia odpowiedniego zapisu prawnego, obowiązkiem WKZ powinno być każdorazowe polecenie prowadzenia nadzoru autorskiego.

Podobnie jak w projekcie, także na tym etapie należy walczyć z „perfekcjonizmem", który zagraża autentycznej substancji oraz pozbawia zabytek swoistego klimatu i waloru dawności. Na te zagadnienia należy uczulić wszystkich realizatorów z rzemieślnikami włącznie; tych ostatnich należy uczyć odpowiedniego podejścia do zabytków i dawnych technik. Na budowie należy właściwie realizować zasadę uczytelnienia interwencji konserwatorskich, zarówno przewidzianych w projekcie, jak pojawiających się w trakcie prowadzenia robót.

Realizacja budowlano-konserwatorska wymaga stałego nadzoru autorskiego wszystkich autorów projektu budowlanego architektoniczno-konserwatorskiego, gdyż jest on podstawą właściwie prowadzonych robót. W niektórych realizacjach nadzór jest nawet ważniejszy od projektu, np. przy konserwacji ruin. Nadzór musi być pełniony zespołowo przy udziale autora (autorów) badań i konserwatorów-restauratorów. Poza czuwaniem nad poprawną realizacją projektu bardzo ważnym obowiązkiem nadzoru jest rejestracja odkrywanych zabytkowych elementów w trakcie obligatoryjnie prowadzonych dalej ba-

be prepared at the same time as the pre-project documentation for the architectural – conservation project. Then one could use the inventory of measurements and drawings (e.g. of details), and the historic part can be made by the same people.

Besides those prepared conservation projects, within the integrated architectural and conservation designs there can exist independent conservation designs when no building – conservation work is predicted for a given monument, but only the conservation and restoration of architectural details and decorative elements (which has already been mentioned).

Author supervision

It is an integral part of designing process which takes part on the building site. It should be obligatory during building conservation or strictly conservation work. Unfortunately, Building Law referring to architecture and building makes it dependent on the investor's or appropriate authority's 'demand'. During building and conservation work it should be the duty of WKZ to require the execution of author supervision, until appropriate legal regulations have been introduced.

Similarly as in the project, at this stage one must also struggle with 'perfectionism' which endangers authentic substance and deprives the monument of its original climate and the past value. All the contractors, including the craftsmen, should be made sensitive to those issues, the latter should particularly be taught the proper approach to monuments and old techniques. On the building site the principle of making conservator's interferences recognisable, both the ones predicted in the design and those appearing during the work, should be properly realised.

Building and conservation realisation requires constant author supervision of all the authors of the architectural – conservation building project, since it is the basis for the properly conducted work. In some realisations supervision is even more important than the project, e.g. during conservation of ruins. Supervision must be performed as teamwork with the participation of the author (authors) of research, and conservators – restorers. Besides overseeing the proper realisation of the project, the essential duty of the supervision is registering the historic elements discovered during the obligatorily continued architectural research, especially since they can enforce the necessity of introducing alterations or supplementations into project documentation, resulting from those discoveries. Author supervision is the best school of practical conservation and restoration of architectural monuments.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

dań architektonicznych, zwłaszcza, że mogą one wpływać na konieczność wprowadzenia do dokumentacji projektowej zmian bądź uzupełnień, wynikających z tych odkrywek. Prowadzenie nadzoru autorskiego jest najlepszą szkołą praktycznej konserwacji-restauracji zabytków architektury.

Dokumentacja powykonawcza

Obowiązkiem wszystkich wykonawców jest sporządzenie na zakończenie robót tzw. dokumentacji powykonawczej, która jest integralną częścią procesu konserwatorskiego. W nowym budownictwie ten typ dokumentacji ma duże znaczenie dla przyszłej eksploatacji budynku. W przypadku konserwowanego zabytku ma ona szerszy zakres – obok roli eksploatacyjnej – spełnia naukową funkcję dokumentu historycznego. Dlatego jest obligatoryjna. Jak uczy doświadczenie, rzadko udaje się przeprowadzić proces budowlano-konserwatorski zgodnie z projektem – bez wprowadzenia zmian w trakcie realizacji. Zawsze następują większe lub mniejsze odkrycia i one decydują o konieczności dokonywania korekt, poprawek, nie mówiąc już o potrzebie wprowadzenia istotnych zmian.

Poprawna dokumentacja powykonawcza może być wykonana tylko w oparciu o dziennik konserwacji, który powinien być prowadzony niezależnie od dziennika budowy i odzwierciedlać postęp robót oraz odnotowywać wszelkie odkrycia i rezultaty prowadzonych obligatoryjnie uzupełniających badań, a także wynikające z nich zmiany. Dziennik ten należy uzupełniać rysunkami inwentaryzacyjnymi oraz projektami zmian, a także zdjęciami dokumentującymi odkrycia, postęp robót i stosowane metody konserwatorskie oraz budowlano-konserwatorskie. Bardzo ważną rolę odgrywają także dokumentacje powykonawcze dla poszczególnych elementów (np. detal kamienny, polichromie ścienne), gdyż prezentują nie tylko metody konserwacji, ale zastosowane środki, co ma istotne znaczenie dla ponownych zabiegów w przyszłości.

Dla dzieł sztuki, czyli elementów architektonicznych należy wykorzystać przytoczony „Schemat dokumentacji prac badawczych, konserwatorskich i restauratorskich" (www.kobidz.pl). Należy podkreślić, że przy realizacjach budowlano-konserwatorskich w zabytkach architektury z reguły pojawia się tak wiele zmian, że tej dokumentacji nie jest w stanie opracować wykonawca robót w ramach swych obowiązków. Powinien ją zrealizować projektant architektury wspólnie z autorem badań, naturalnie za oddzielnym wynagrodzeniem, uwzględnionym w nadzorze autorskim.

Dokumentacja powykonawcza powinna być opracowana w formie opisowej i rysunkowej oraz uzupełniona fotogramami. Fotografie powinny być

Post-project documentation

It is the duty of all contractors at the end of the work to complete the so called post-project documentation which constitutes an integral part of the conservation process. In new building that type of documentation is important for the future exploitation of the building. In the case of a restored monument its use is wider – besides its exploitation role it fulfils the scientific function of a historic document, and that is why it is obligatory. Experience has shown that one can rarely manage to complete the building – conservation project according to the original plan – without introducing alterations during its realisation. There have always been some discoveries made which may make some corrections necessary, not to mention the need to introduce vital changes.

Proper post-project documentation can be based only on the conservation diary, which should be kept independently of the construction diary and reflect the progress of work and record all discoveries and results of obligatorily conducted supplementary research, as well as changes resulting from it. The diary should be supplemented with inventory drawings and projects of changes, as well as photographs recording the discoveries, progress of work and applied conservation or building – conservation methods. The post-project documentation for particular elements (e.g. a stone detail, wall polychromes) also plays an essential role, since it presents not only conservation methods, but also the means applied which may be crucial for remedial work in the future.

For art masterpieces, meaning architectural elements, the already mentioned "Documentation scheme of research, conservation and restoration work" (www.kobidz.pl) should be used. It should be emphasised, that during building – conservation realisations in architecture monuments so many alterations usually appear that the contractor is unable to complete the documentation in the course of duty. It should be realised by architecture designer in cooperation with the research author, naturally for an extra fee duly noted in author supervision.

Post-project documentation should be drawn up in the form of a description and drawings, and supplemented with photographs. The photos should be taken in such a way that the monument or its element was presented from the same perspective before, during and after conservation work.

Post-project documentation should constitute the basis for a publication which could compare the state before and after the work done, and sum-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

tak wykonywane, aby zabytek bądź jego element był na nich przedstawiony w tym samym ujęciu przed, w trakcie i po pracach konserwatorskich.

Dokumentacja powykonawcza powinna być podstawą do publikacji, w której będzie można porównać stan przed i po pracach oraz podsumować odkrycia i osiągnięcia danej realizacji konserwatorskiej. Dokumentacja powykonawcza musi być przechowywana na stałe.

Na zakończenie naszych rozważań nasuwają się następujące refleksje. Przed 2005 r. został zapoczątkowany świadomy proces niszczenia naszego dziedzictwa architektonicznego. Niestety, trwa on do dziś. Wystarczy zestawić fakty i działania, które splotły się w jedną niszczącą całość. Unicestwione zostały plany zagospodarowania przestrzennego miast, które chroniły zabytki nie wpisane do rejestru. Wiele z nich już padło.

Pozwolono wykonywać dokumentację projektową dla zabytków architektury osobom do tego w pełni nieprzygotowanym. Jak wiemy, politechniki nastawione na współczesne projektowanie nie mają możliwości, aby odpowiednio przygotować architektów-konserwatorów i inżynierów do pracy przy budowlach zabytkowych.

Pozbawiono prawa wykonywania tzw. badań architektonicznych osoby, które odbyły pełne studia w tej dziedzinie, a przywilejem tym obarczono specjalistów od projektowania architektonicznego nieprzygotowanych do prowadzenia badań. Wreszcie w działaniach przy zabytkach architektury zlikwidowano prace budowlano-konserwatorskie, zastępując je budowlanymi[33], co nie odpowiada rzeczywistości, a przyczynia się do powstawania zniszczeń.

Gdy do tego dołożymy nieliczne – w stosunku do zapisów chroniących zabytki archeologiczne – przepisy dotyczące zabytków nieruchomych w ustawie z 2003 r., to obraz spustoszenia rysuje się jasno[34]. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie daje urzędom konserwatorskim dostatecznych narzędzi ochrony naszego dziedzictwa architektonicznego, nie tylko w jego oryginalnej substancji, ale nawet w powtórzonych formach. Świadczą o tym dramatycznie zniszczone kompozycje tysięcy elewacji zabytkowych budynków w naszych miastach z wymienioną, złą stolarką okienną. A to tylko jeden z licznych problemów, które przybierają rozmiary góry lodowej[35].

O tych i innych patologiach była mowa na Kongresie Konserwatorów w 2005 r. i – niestety – do tej pory nic się nie zmieniło na lepsze. Zastanawiające!

Może pewną jaskółką poprawy kondycji dziedzictwa architektonicznego stanie się powołanie Kolegium Doradczego ds. Ochrony Zabytków Architektury Modernistycznej[36]. Jednak nie wystarczy uświadamiać tych problemów inwestorom,

marise the discoveries and achievements of a given conservation realisation. Post-project documentation has to be kept permanently.

The following reflections seem to be the effect of our considerations. The process of destroying our architectural heritage was commenced before 2005 and, unfortunately, has continued to this day if we only list facts and activities which interwove to form one destructive whole. The plans of urban spatial development, which protected the monuments not listed in the historic building register, have been annihilated.

It was allowed for the project documentation for architecture monuments to be carried out by people completely unprepared for the task. As we know, polytechnics interested mainly in modern designing do not have the possibility to properly prepare architects – conservators for work in historic edifices.

People who had completed appropriate studies have been deprived of the right to conduct the so called architectural research, and the privilege has been conferred onto the specialists in architectural designing unprepared for conducting research. And finally, the building – conservation work was crossed out from the list of activities in architecture monuments, and replaced with building work which does in no way reflect the reality but contributes to causing damage.

When we add the few – when compared to the regulations protecting archaeological artefacts – regulations concerning historic landmarks in the Act of 2003, the disastrous image becomes clear. The legal act concerning the care and protection of monuments does not hand conservation authorities suitable tools to protect our architectural heritage, not only in its original substance but even in repeated forms. It is confirmed by the drastically damaged compositions of thousands of elevations of historic buildings in our cities with inappropriate replaced window frames. And that is only one problem – the tip of the iceberg.

That and other pathologies were discussed during the Conservators' Congress in 2005, and unfortunately nothing has changed for the better.

A ray of hope for the improvement of architectural heritage condition might be the appointment of an Advisory College for the Protection of Modernist Architecture Monuments. However, it is not enough to make the investors aware of the problems; first of all, architects should be educated in such a way that they would not treat the existing values as material for free transformation, but would approach them in accordance with the ethical principles of their profession.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

należy przede wszystkim tak kształcić architektów, aby zastanych wartości architektonicznych nie traktowali jako tworzywa do dowolnego przekształcania, ale podchodzili do nich zgodnie z zasadami etyki zawodu architekta.

Kolejna refleksja, płynąca z naszych rozważań mających za cel rzeczywistą poprawę ochrony dziedzictwa architektonicznego, dotyczy potrzeby nowelizacji obu ustaw: O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Prawa budowlanego, a także szybkiego wprowadzenia koniecznych zmian na drodze rozporządzeń.

Pierwszym, jakże istotnym działaniem powinno być skorzystanie z delegacji art. 37 pkt. 1.3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i określenie dodatkowych wymagań dla osób wykonujących samodzielne funkcje techniczne w budownictwie przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru. Wymagania te powinny dotyczyć właściwego przygotowania teoretycznego i praktycznego do projektowania, sprawdzania dokumentacji oraz nadzorowania prac budowlano-konserwatorskich (o czym była już mowa). Warto zwrócić uwagę na zapis w ust. 2 art. 14 ustawy – Prawo budowlane, który stwierdza, że w ramach uprawnień budowlanych w specjalnościach (wg ust. 1 pkt 1.2) architektonicznej i konstrukcyjno-budowlanej mogą być wyodrębnione specjalizacje.

Właśnie nadszedł czas, aby dla dobra naszego dziedzictwa architektonicznego wprowadzić następujące specjalizacje:

- architektoniczno-konserwatorską (dla architektów);
- budowlaną konstrukcyjno-konserwatorską (dla inżynierów budowlanych).

Warunki ich powołania mogliby określić wspólnie ministrowie infrastruktury oraz kultury i dziedzictwa narodowego.

Drugim działaniem powinno stać się przygotowanie obowiązujących standardów do projektowania wszelkich prac w zabytkach architektury.

Mam nadzieję, że publikacja moich uwag, a w szczególności analiza załączonych ilustracji przyczyni się do pobudzenia szczegółowej dyskusji nie tylko na temat konieczności ustanowienia i wprowadzenia omawianych standardów, ale także i niezbędnych zmian prawnych dotyczących ochrony zabytków architektury. Oby stało się to jak najprędzej.

The next conclusion deriving from our considerations aimed at the real improvement of the protection of architectural heritage refers to the necessity to amend the two Acts: of the care and protection of monuments and the Building Law, as well as quick implementation of the necessary changes via suitable directives.

The first essential activity should be using the Article 37, section 1.3 of the Act concerning the care and protection of monuments, and defining additional requirements for the people performing independent technical functions during construction work in historic landmarks listed in the register. The requirements should refer to proper theoretical and practical background for designing, checking documentation and supervising building – conservation work. It is worth noticing paragraph 2, article 14 of the Act – Building Law, which states that within building qualifications in the architectural and construction – building specialisations (according to paragraph 1, point 1.2) some sub-specialisations can be distinguished.

Now the time has come to introduce the following specialisations for the benefit of our architectural heritage:

- architectural – conservation (for architects)
- building, construction and conservation (for civil engineers)

The conditions for appointing them might be defined by the Ministers of Infrastructure and of Culture and National Heritage.

Establishing the obligatory standards for all sorts of project work in architecture monuments should be the other task.

I hope that the publication of my comments, and particularly the analysis of the enclosed illustrations, will contribute to stimulating a detailed discussion concerning not only the necessity of establishing and implementing the standards in question, but also indispensable legal alterations concerning architecture monument protection. Let it occur soon.

---

[1] Powyższy artykuł był referowany w dn. 16 czerwca 2008 r. na zabraniu Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu. Wszyscy uczestnicy spotkania jednomyślnie poparli ideę opracowania standardów dla projektów dot. zabytków architektury. Z koniecznością szybkiego przygotowania i wdrożenia ww. standardów zgadza się wiele osób ze środowiska konserwatorskiego.

[2] Kolejną przyczyną degradacji zabytków architektury są w wielu przypadkach inwestorzy dążący do ich generalnych przekształceń. Nie zdają sobie często sprawy, że działają na własną szkodę niszcząc wartości historyczne, a tym samym i ekonomiczne dzieł, które posiadają. Rola architekta podejmującego się prac w zabytkach architektury polega także na uświadamianiu inwestorowi, jakie war-

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

tości może stracić, a nie na bezdusznym realizowaniu jego pomysłów szkodzących zabytkom. Gorzej, gdy sam architekt jest inicjatorem niszczenia substancji zabytkowej, niejednokrotnie traktując ją jako tworzywo do dowolnego kształtowania. Jak ważną rolę odgrywa świadomość projektanta, inwestora, ale i wykonawcy, uzmysłowią nam załączone ilustracje do niniejszego artykułu, a wybrane niestety już z tysięcy złych realizacji tzw. „konserwatorskich" w Polsce. Warto przestudiować znajdujące się pod nimi komentarze i to w kolejności numerów ilustracji.

[3] Na potrzebę takich opracowań zwraca uwagę także Marcin Gawlicki, dyrektor KOBiDZ, w artykule pt. *Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków – nowe cele i zasady działania*, (w:) „Ochrona Zabytków", 2007, nr 1, s. 5, w którym jest mowa o tym, że konieczne jest *wypracowanie podstaw doktryny konserwatorskiej, opracowanie i wdrożenie jednolitego systemu ochrony dokumentacji dziedzictwa kulturowego* oraz *wprowadzenie i upowszechnienie nowych standardów metodologicznych badań, dokumentacji i konserwacji zabytków*.

[4] *Karta Wenecka. Postanowienia i Uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r.* (w:) „Vademecum Konserwatorów Zabytków – Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury", Biuletyn ICOMOS, Warszawa 1996, s. 19 i in.

[5] *Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy*, Grenada 1985 r., tamże, s. 63.

[6] Por. J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.* (w:) *Konstytucja i władza we współczesnym świecie. Doktryna Prawo*, (red.) M. Kruk, J. Trzciński, J. Wawrzyniak, Warszawa 2002, s. 130-140, oraz K. Zeidler, *Pojęcie „dziedzictwa narodowego" w Konstytucji RP i jego prawna ochrona*, „Gdańskie Studia Prawnicze", 2004, t. XII, s. 343 i in.

[7] *Zasady etyki zawodu architekta. Standardy wykonywania zawodu i zakres usług architekta*, Wyd. Izby Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, bez roku wyd., s. 36-56.

[8] Komentarz DOIA (Dolnośląskiej Okręgowej Izby Architektów) do rozporządzenia w sprawie szczegółowego zakresu i formy projektu budowlanego, (w:) „Zawód: Architekt", Ogólnopolski Kwartalnik Krajowej Izby Architektów, za: a 01-2007 r., s. 42-49.

[9] Mimo że ustawa – Prawo budowlane obejmuje obiekty wpisane do rejestru zabytków, to brak w niej wielu przepisów w tym zakresie. Jednym z podstawowych powinno być sformułowanie, z którego wynikają jasne obowiązki wszystkich uczestników procesu budowlanego (już w pierwszym zetknięciu z ustawą), a więc na czym polega specyfika obiektów wpisanych do rejestru, czyli specyfika odmienna od budynków nowych. Brak tego sprecyzowania w prawie budowlanym powoduje wiele nieporozumień i przyczynia się niejednokrotnie do wielu szkodliwych działań wobec zabytków.

[10] Rozporządzanie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz.U. nr 150, poz. 1579).

[11] Wydaje się, że nadszedł czas, aby w miejsce określeń „zabytek nieruchomy" czy „ruchomy" stosować konkretne nazwy, gdyż elementy stałe zabytków architektury, takie jak np. polichromie ścienne, sztukaterie, portale, a nawet całe elewacje wchodzące w orbitę działań konserwatorów-restauratorów nazywa się zabytkami ruchomymi, co powoduje wiele nieporozumień. Szczególnie przy procedurach przetargowych, bowiem niektórzy inwestorzy elementy te uważają za nieruchome (jako integralną część zabytku nieruchomego) i prace przy nich próbują zlecać „budowlańcom", a nie konserwatorom-restauratorom dzieł sztuki.

[12] *Karta Wenecka*, jw., s. 20.

[13] Tamże.

[14] *Zasady etyki zawodu architekta*, jw., s. 8.

[15] *Standardy wykonywania zawodu i zakres usług architekta*, jw., s. 23.

[16] *Zasady etyki zawodu architekta*, jw., s. 9.

[17] *Kodeks etyczny postępowania zawodowego członków Polskiej Izby Inżynierów Budownictwa,* wydany dn. 7.01.2003, modyfikowany dn. 2.02.2004.

[18] Swego czasu do prowadzenia badań architektonicznych przygotowywały studia podyplomowe na Politechnice Warszawskiej. Obecnie wiedzę w tym zakresie (poszerzoną o przedmioty historyczne) zdobywają jedynie studenci kierunku ochrona dóbr kultury w specjalności konserwatorstwo na UMK w Toruniu i właśnie ich pozbawiono wykonywania zawodu.

[19] Por. J. Tajchman, *Metoda konserwacji i restauracji dziedzictwa architektonicznego w zakresie zabytkowych budowli* (w:) *Problemy remontowe w budownictwie ogólnym i obiektach zabytkowych*, red. J. Jasieńko i in., Wrocław 2006, s. 48-68.

[20] J. Tajchman, *Rozwiązania patologiczne w konserwacji i restauracji zabytków architektury* (wybrane zagadnienia), tamże s. 71.

[21] Projektowanie konserwatorskie dla zabytków architektury nie jest czymś nowym. W działalności byłego Przedsiębiorstwa Pracownie Konserwacji Zabytków (PKZ) zasadniczo wszystkie projekty były konserwatorskie. W tym celu wtedy zostało przygotowane (przez autora niniejszego artykułu) specjalne opracowanie na użytek wewnętrzny PKZ pt. „Problematyka Projektowania Konserwatorskiego (praca studialna) PKZ Warszawa – Toruń 1968.
Ponadto istniała także instrukcja dotycząca koordynacji prac badawczych, projektowych i realizacyjnych. Zapewniająca kompleksowe działanie, które dzisiaj próbuje się nazywać działaniami zintegrowanymi.
Niemniej w wolnej Polsce nastąpił szalony regres w zakresie projektowania konserwatorskiego dla zabytków architektury. Późniejsze publikacje związane z tym tematem to: M. Brykowska, *Dokumentacja do prac konserwatorskich*, Prace naukowe Politechniki Warszawskiej, Budownictwo, z. 70 1981, s. 135-154; J. Tajchman, *Badania i prace projektowe w zabytkach architektury w świetle ogólnej problematyki ochrony i konserwacji zabytków*, Ochrona Zabytków, 1985, z. 1, s. 157-162; J. Tajchman, *Konserwacja zabytków architektury – uwagi o metodzie* (podrozdział D. *Projekt konserwatorski*), Ochrona Zabytków, 1995, z. 2, s. 154-157; A. Kadłuczka, *Konserwacja zabytków. Architektoniczne projektowanie konserwatorskie*, Kraków 1999; J. Tajchman, *Metoda...*, jw., podrozdział 10, s. 65-66;

[22] J. Tajchman, *Metoda...*, jw., s. 59.

[23] Czas najwyższy, aby w warunkach technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, wprowadzić od razu oczywiste odstępstwa (tak, jak uczyniono to już odnośnie do otwierania okien i drzwi w obiektach wpisanych do rejestru zabytków). Pozwoli to na ograniczenie wyżej wymienionych ekspertyz, ale przede wszystkim może przyczynić się do skrócenia procesu przygotowywania dokumentacji projektowej.

[24] Komentarz DOIA, jw., s. 42.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

[25] Dzisiejsze budownictwo jest odmienne od dawnego, na którym należy się znać, aby ratować historyczne dzieła architektury. Współczesny murarz nie zna dawnych wątków, nie potrafi powtórzyć historycznej spoiny, nie mówiąc o możliwości układania tzw. tynków renowacyjnych czy ciągnięciu gzymsów. Cieśla przygotowany do zbijania deskowych szalunków nie ma pojęcia o tradycyjnych konstrukcjach dachów. Niestety, także współczesny inżynier nie dowiedział się o tym na studiach politechnicznych. Przy pracach w zabytkach ta odmienna od dzisiejszej wiedza i technologia są niezbędne.

[26] www.orkds-zpap.pl

[27] M. Stec, *Projektowanie konserwatorskie – jako droga do lepszego porozumienia między konserwatorem a zleceniodawcą*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki", Nr 1, 2003, s. 4-8.

[28] M. Stec, *Projektowanie jako podstawa optymalizacji nakładów i usprawnienia polityki konserwatorskiej*, Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki, Nr 2, 2000, s. 57-60; Iwona Szmelter, *Strategia decyzyjna i projektowanie konserwatorskie na tle przeglądu teorii i doktryn konserwatorskich*, tamże, s. 61-63; Edward Kosakowski, *Projektowanie konserwatorskie* (w:) *Drogi Współczesnej Konserwacji. Aranżacja, Ekspozycja, Rekonstrukcja*, red. M. Ostaszewska. Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji dzieł sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakpowie. T. IX. Cz. 2. Kraków 2000, s. 76-79.

[29] B. Rouba, *Projektowanie konserwatorskie*, W tymże nr. „Ochrony Zabytków".

[30] www.kobidz.pl

[31] Tabela 3 została opracowana przez pracowników UMK: prof. J. Łukaszewicz i mgr M. Rudy. Jest to schemat ogólny, który każdorazowo może być dostosowywany do danego rodzaju elementów zabytkowych.

[32] Próbę tę podjęła prof. B. Rouba z zespołem (wersja opracowania dostępna w Internecie: http://www.konserwacja-malarstwa.umk.pl).

[33] Do likwidacji prac „budowlano-konserwatorskich" w ustawie O ochronie zabytków, o zgrozo, przyczynili się urzędnicy Generalnego Konserwatora Zabytków.

[34] Z tych proporcji można wysnuć wniosek, że zabytek architektury będzie właściwie chroniony, gdy zostaną z niego resztki archeologiczne pod ziemią, a wystarczyło tylko w ustawie wykorzystać zalecenia Karty Weneckiej z 1964 r. oraz zapisy Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, Grenada 1985.

[35] Aby powstrzymać totalne niszczenie kompozycji elewacji zabytkowych, w art. 29 prawa budowlanego powinien się znaleźć następujący zapis: *W obiektach wpisanych do rejestru zabytków oraz w innych zabytkowych obiektach budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską przy koniecznej wymianie stolarki okiennej wynikającej z poprawy warunków termicznych, należy powtórzyć dokładnie zabytkową formę lub dokonać wymiany tylko skrzydeł wewnętrznych – w obu przypadkach w uzgodnieniu z WKZ.*
Sprawa wymaga pilnego uregulowania, gdyż Ministerstwo Infrastruktury zapowiedziało dopłaty do wymiany okien. Ponadto wielu elewacjom zabytkowym grozi także zniszczenie, gdyż od 2009 r. wejdą obowiązkowe nowe wymagania dla warunków cieplnych budynków. W obydwu wypadkach musza być ustanowione odstępstwa dla obiektów zabytkowych już w prawie budowlanym.

[36] J. Lewicki, *Powołanie Kolegium Doradczego ds. Ochrony Zabytków Architektury Modernistycznej w Polsce*, (w:) „Ochrona Zabytków", 2007, nr 1, s. 21.

Nota biograficzna

Prof. dr hab. Jan Tajchman, inżynier architekt-konserwator i pedagog, jest pracownikiem i wykładowcą w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK w Toruniu. Jest b. dziekanem Wydziału Sztuk Pięknych UMK i b. pracownikiem PP Pracowni Konserwacji zabytków w Toruniu. W swojej działalności zawodowej szczególną uwagę poświęcił historii technik budowlanych, problematyce historycznej i konserwatorskiej architektury zabytkowej, zagadnieniom teoretycznym i praktycznym ochrony i konserwacji zabytków architektury. W pracy twórczej m.in. poszukuje nowych form właściwie komponujących się z dawnymi dziełami architektury.

Biographical note

Professor Jan Tajchman PhD, an engineer, architect-conservator and university tutor, works and lectures in the Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa (Institute of Landmark Protection and Conservation) at the UMK in Torun. He is an ex-Dean of the Fine Arts Faculty at the UMK and an ex-employee of the Landmark Conservation Workshop in Torun. In his professional capacity, he paid particular attention to the history of building techniques, historic and conservation issues in historic architecture, as well as to theoretical and practical questions of protection and conservation of architecture monuments. In the creative aspect of his work he has been looking for new forms suitably matching old architectural masterpieces.

Od Redakcji

Publikacja Profesora Jana Tajchmana jest bardzo ważną wypowiedzią. Winna być z całą powagą przedyskutowana w środowisku inżynierów-konserwatorów zabytków. Zapraszamy P.T. Czytelników do nadsyłania wypowiedzi na ten temat do „Wiadomości Konserwatorskich" nr 25/2009 (do końca kwietnia 2009).

From the Editor

The publication by Professor Jan Tajchman is a very significant statement, and therefore it should be seriously discussed in the professional environment of engineers - monument conservators. We would like to invite all our Readers to send in their contributions concerning the question for the next issue of "Conservation News" no 25/2009 (until the end of April 2009).

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Streszczenie

Obserwowane ostatnio niepokojące zjawiska degradacji naszego dziedzictwa architektonicznego są wynikiem nie tylko niewłaściwego podejścia inwestorów, ale także niedostatecznej wiedzy konserwatorskiej projektantów oraz braku odpowiednich standardów do wykonywania odpowiedniej dokumentacji w tym zakresie.

Niniejszy artykuł jest próbą stworzenia podstaw dla standardów do wykonywania projektów architektoniczno-konserwatorskich, jak i konserwatorskich. Należy podkreślić, że istnieją standardy dla projektowania nowego budownictwa, lecz nie obejmują one specyfiki konserwatorskiej zabytków architektury, mimo iż ustawa Prawo budowlane swym zakresem objęła także zabytki nieruchome czyli architektoniczne.

Należy podkreślić, że zabytki architektury wymagają odrębnego podejścia niż przy projektowaniu nowych budowli. Różnica ta zaczyna się już w pracach przedprojektowych, w ramach których musi nastąpić pełne rozeznanie historyczne zabytku i jego wartościowanie, oraz określenie stanu zachowania i przyczyn zniszczeń, zakończone kompleksowymi wnioskami i wytycznymi konserwatorskimi. W pracach przedprojektowych od samego początku muszą brać udział wszyscy specjaliści przygotowujący dokumentacje projektowe. Nie można pominąć autorów badań historycznych, jak i konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki.

W nowym budownictwie nie zawsze potrzebny jest projekt wstępny. W zabytkach powinien być obligatoryjny i to często w kilku wersjach, aby można było wybrać najlepszą koncepcję konserwatorską.

Projekt budowlano-konserwatorski w istotny sposób różni się od projektu budowlanego, który potrzebny jest tylko do otrzymania pozwolenia na budowę. Część architektoniczno-konserwatorska projektu musi do końca rozwiązać wszystkie problemy, a więc od razu muszą być zaprojektowane wszystkie szczegóły w ramach rysunków wykonawczych. Także na tym etapie obowiązkowo muszą powstać wszystkie projekty konserwatorskie dla elementów i detali architektonicznych oraz wystroju wykonane przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki.

W trakcie realizacji prac na budowie muszą być pełnione obligatoryjnie (a nie w zależności od widzimisię inwestora) nadzory autorskie przez wszystkich uczestników przygotowywania dokumentacji przedprojektowej i projektowej. Także winny być kontynuowane badania architektoniczne.

Prace realizacyjne muszą być zakończone dokumentacjami powykonawczymi oddzielnie dla każdej specjalności.

Postuluje się, aby dokumentację powykonawczą dla prac budowlanych architektoniczno-konserwatorskich wykonywał projektant architektury (naturalnie za odpowiednim wynagrodzeniem), gdyż wykonawca robót nie jest z reguły do niej przygotowany, a zmiany realizacyjne w stosunku do projektu przeważnie są bardzo duże.

Abstract

The worrying phenomena of degradation of our architectural heritage, which can be observed recently, are the result of not only an inappropriate approach of the investors but also of insufficient conservation qualifications of designers and the lack of suitable standards for drawing up proper documentation in this respect.

This article is an attempt to create some basis for the standards for carrying out architectural – conservation projects as well as conservation projects. It must be emphasised, that there exist standards for designing new buildings, but they do not include the conservation specificity of architecture monuments although the Act – Building Law encompasses landmarks and sites which means architectural monuments.

It should be stressed that architecture monuments require a different approach to that adopted when designing new buildings. The differences begin as early as the pre-project work, within which a full historic insight into the monument must be obtained, its evaluation carried out, and the state of preservation and reasons of damage must be defined complete with overall conclusions and conservation guidelines. All the specialists preparing design documentation should participate in pre-project work from the very beginning. Neither the authors of historical research nor the art conservators – restorers ought to be ignored.

The preliminary project is not always necessary when designing new buildings. In the case of monuments it should be obligatory and frequently made in several versions so that the best conservation concept could be selected.

The building – conservation project is significantly different from the building design which is needed merely to obtain the building permission. The architectural – conservation section of the project has to effectively solve all the problems, which means that all the details in execution drawings already have to be designed. All the conservation designs for architectonic elements, details and decoration made by art conservators – restorers also have to be created at this stage.

During the realisation of work on the building site, author supervision has to be obligatorily carried out (and not depending on the investor's whim) by all those who participated in the preparation of pre-project and project documentation. Architectural research should also be continued.

Work on realisation has to be completed with post-project documentation made separately for each speciality.

It should be demanded that the post-project documentation for the architectural – conservation construction work is carried out by an architecture designer (naturally for suitable remuneration), since the contractor is not usually prepared for the task and changes in the realisation when compared with the original project are generally quite significant.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 1. Toruń, ul. Warszawska
Budynek po prawej stronie jest przykładem umiejętnego wkomponowania nowej zabudowy w zespół XIX-wieczny.
Fig. 1. Toruń, Warszawska Street
The building on the right is an example of a skilful merger of a new edifice with the 19th century complex.

Ryc. 2. Toruń. Gdanisko z konkurującą bryłą hotelu
Dawny młyn zamkowy w XIX w. został nabudowany od strony Gdańska. Wykupiła go firma specjalizująca się w konserwacji zabytków architektury i niestety nie potrafiła przywrócić właściwego gabarytu. Budynek wydzierżawiono hotelowi, który zadbał właściwie otoczenie.
Fig. 2. Toruń. Gdanisko with the rival hotel building. The old castle mill in the 19th century was built over on Gdanisko side. It was bought by a firm specializing in architecture conservation but, unfortunately, they were not able to return it to its proper shape. The building was leased to a hotel which took proper care of its surroundings.

Ryc. 3. Chojnice
Zabytkowa pierzeja Rynku zdegradowana poprzez wprowadzenie wysokiego budynku, ale także dużych szklanych płaszczyzn, które w starej zabudowie tworzą „dziury", czego niestety nie chce zrozumieć wielu projektantów.
Fig. 3. Chojnice. Historic frontage of the Market Square degraded through the introduction of a high-rise building and large glass surfaces, which create 'holes' among the old buildings, which many designers do not want to understand.

Ryc. 4. Toruń. ul. Żeglarska 13
Dobry przykład współczesnej interpretacji niezachowanego szczytu, dzięki wyważonej proporcji szkła w stosunku do ceglanych lizen. Nie ma tu przysłowiowej „dziury". Zastrzeżenie może budzić jedynie ceglana rolka zastosowana w lizenach sugerując, iż tu mogły się one kończyć.
Fig. 4. Toruń. 13 Żeglarska Street. A good example of modern interpretation of a destroyed gable, owing to balanced proportion of glass and brick lisenes. There is no proverbial 'hole' here. The only objection could be raised because of the use of brick rolls in the lisenes which suggests that they might have ended here.

Ryc. 5. Wrocław. Plac Uniwersytecki
Jeden z niewielu przykładów, gdzie szkło nie tworzy „dziury" w pierzei, gdyż zostało zastosowane w ściętym narożniku. W szkle tym odbija się zabytkowa zabudowa, której efekt ogranicza poziomy górny pas tynku.
Fig. 5. Wrocław. University Square. One of the few examples where glass does not cause a 'hole' in the frontage, because it was used in a truncated corner. The glass reflects historic buildings opposite, the effect of which is limited by the top horizontal layer of plaster.

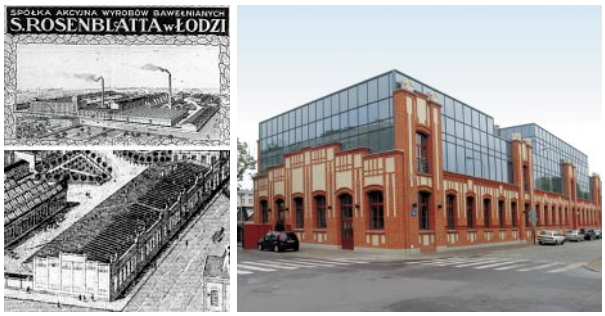
BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 6. Poznań. ul. Półwiejska, tzw. Stary Browar
Interesująca nowa realizacja z wielkim otworem (po lewej) dla pokazania historycznego budynku (po prawej). Niestety budynek ten potraktowano z wielką ignorancją pozostawiając z niego jedynie fasadę, którą ogląda się przez szkło o podziałach degradujących klasycystyczną kompozycję. Jest to przykład braku zrozumienia, na czym polega ochrona zabytków. Jak zareagowałby autor, gdyby tak postąpiono kiedyś z jego dziełem?
Fig. 6. Poznań. Półwiejska Street, the so-called Old Brewery
An interesting new realization, with a huge opening (on the left) to display the historic building (on the right). Unfortunately, the building was treated with ignorance by leaving only its facade, which can be admired though the glass panes with divisions degrading classicist composition. It is an example showing lack of understanding of what monument protection is about. What would have been the author's reaction if his work had been dealt with in this way?

Ryc. 7. Łódź. Dawna Manufaktura
Działanie, jakie tutaj przeprowadzono, próbuje się nazywać „rewitalizacją", a należałoby określić dewastacją. Część budynków zburzono, w pozostałych wypruto wnętrza pozostawiając jedynie zewnętrzne ściany, ale m.in. ze zmienną kolorystyką spoin. Z ceglanymi budynkami konkurują czerwone nawierzchnie (po lewej), których kontrastowe podziały agresywnie rozbijają powierzchnie placów. Po prawej stronie niedopuszczalny przykład „preparatu" budynku bez okien z pomalowaną na biało wewnętrzną konstrukcją stalową. Kolejny przykład braku zrozumienia, na czym polega ochrona i adaptacja zespołów historycznych. Przy ogromnej powierzchni istniejących budynków jak na ironię pozostawiono małe pomieszczenie z kilkoma zaledwie maszynami włókienniczymi.
Fig. 7. Łódź. Old Manufacture
The activities carried out here are supposed to be called "revitalisation", although the word devastation would be more appropriate. Some buildings were demolished; others had their interiors torn out so that only outer walls were left, but with varying colour scheme of joints. Brick edifices are rivalled by red road surfaces (on the left) whose contrasting divisions aggressively break the surface of the squares. On the right, an unacceptable example of a 'fabricated' building without windows, with the interior steel structure painted white. Another example revealing lack of understanding of what the protection and adaptation of historic complexes involve. With the enormous space of existing buildings available, ironically only a tiny room with barely a few pieces of textile machinery was left.

Ryc. 8. Łódź. ul. Żwirki 36
Jeden z budynków dawnej fabryki Szei Rosenblatta, który pokazuje winieta reklamowa (z lewej), został całkowicie rozebrany i postawiony z nowej cegły z jednoczesną zmianą wielu istotnych elementów i szklaną nadbudową dwóch kondygnacji (po prawej). Ta, trzeba przyznać, interesująca forma nie ma nic wspólnego z ochroną historycznej zabudowy, ani nawet z tzw. „rewitalizacją", jak próbuje się nazwać to dzieło zakłamania.
Fig. 8. Łódź. 36 Żwirki Street
One of the buildings belonging to the old factory of Shaia Rosenblatt, which is shown in the advertisement (on the left) was dismantled and then rebuilt from new brick with simultaneous alterations of numerous vital elements and glass superstructure of two storeys (on the right). This admittedly interesting form has nothing in common with protection of historic buildings, or even with the so called "revitalization" as some hypocrites have tried to call this work.

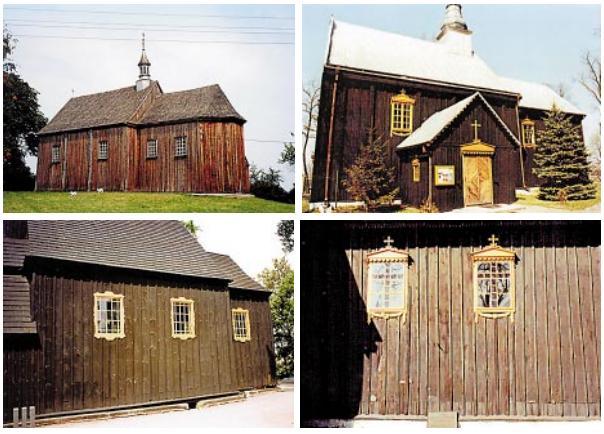

Ryc. 9. Cieszyno (pow. węgorzewski na Pomorzu Zachodnim)
Kościół z 1780 r. Zabytkowy szkielet wypełniono cegłą klinkierową, która wraz z nową dachówką nadaje sztywny martwy wyraz temu kościółkowi. Pozostały jeszcze zabytkowe okna z pięknym starym oszkleniem. (Na jak długo?) „Fachowo" wykonany betonowy i wystający cokół wraz z papą (strzałka) wspaniale gromadzi wodę opadową, która następnie dobrze wsiąka w podwalinę!!!
Fig. 9. Cieszyno (Węgorzewo district in Western Pomerania)
The church from 1780. The historic skeleton was filled with clinker bricks which, together with the new roof tiles, lent the church a stiff and dead appearance. Historic windows with beautiful old window panes have remained (But for how long?). A "professionally" made concrete protruding base course and tar paper (arrow) accumulate precipitation water which is then quickly soaked in by the foundation!!!

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 10. Chojna (pow. wągrowiecki w Wielkopolsce)
Kościół szkieletowy z 1776 r. „uległ" tzw. konserwacji. Niewielkie uszkodzenia dolnych partii stały się powodem rozebrania świątyni i postawienia „kopii" z nowego odżywiczonego drewna, które dość szybko ulegnie zniszczeniu. Do takiej dewastacji nieodpowiedzialny projektant przekonał inwestora, który potem żałował tej decyzji.
Fig. 10. Chojna (Wągrowiec district in Greater Poland)
The skeleton church from 1776 underwent the so-called conservation. Little damage of its lower parts was the reason for demolishing the church and erecting a "copy" made from new timber, deprived of resin, which will quickly deteriorate. An irresponsible designer persuaded the investor, who later regretted his decision, to approve of this devastation.

Ryc. 11. Jutrosin (pow. rawicki w Wielkopolsce)
Unikatowy centralny kościół szkieletowy z 1777 r. został rozebrany i na nowo wykonany z cegły, którą obłożono deskami imitującymi szkielet. W obu powyższych przykładach można zobaczyć, ile należy wydać pieniędzy, aby kościoły przestały być zabytkowe!
Fig. 11. Jutrosin (Rawicz district in Greater Poland)
Unique central skeleton church from 1777 was dismantled and then rebuilt from brick, which was covered with planks imitating the skeleton. In both the examples mentioned above one can see how much money has to be spent for the churches to stop being historic monuments!

Ryc. 12. Przykłady wymiany i dekorowania detalu drewnianych kościołów Wielkopolski
Drewniane świątynie patynowały się równomiernie i nie miały kolorowych „falbanek" ani „kapliczek", jak to widać na lewym zdjęciu u góry (przedstawiającym kościół z XVII w. w Przypuście k. Nieszawy).
Fig. 12. Examples of replacing and decorating the details of wooden churches in Greater Poland. Wooden churches covered with patina evenly and did not have colourful "frills" or "chapels" as can be seen on the top left photo (depicting a church from the 17th century in Przypust near Nieszawa).

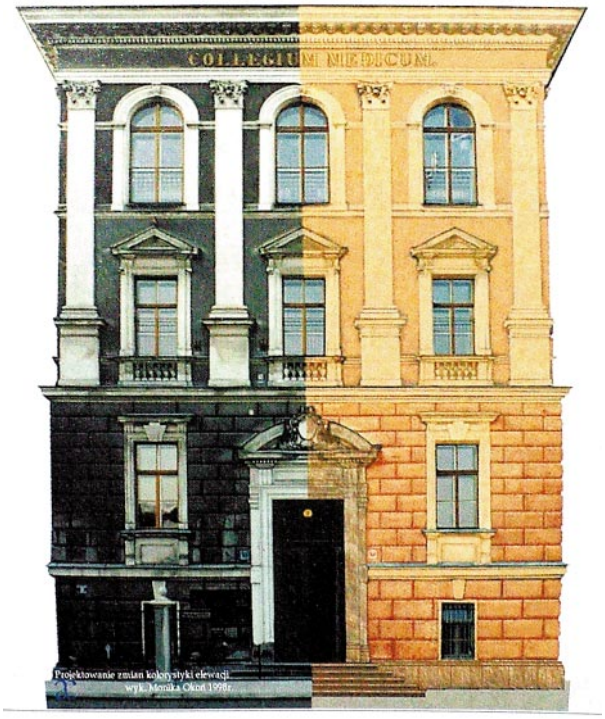

Ryc. 13. Toruń. ul. Słowackiego 45
Dawny tzw. szpital obywatelski z 1907 r. (potem przekształcony na internat szkolny) został zaadaptowany na dom księży emerytów. Zdjęcie po lewej przedstawia elewację z oryginalnymi oknami szczeblinowymi malowanymi na biało. Zmieniono je na ciemne bez podziałów po prawej) niszcząc unikatową kompozycję secesyjną („staraniem" gospodarza ks. prałata J. Kwaśniewskiego). Jest to kolejny przykład degradacji dziedzictwa architektonicznego, przykro, że pochodzi z tak zacnej instytucji.
Fig. 13. Toruń. 45 Słowackiego Street. The old so-called citizen hospital from 1907. (later converted into a school dormitory) was adapted for a residence for retired priests. The photo on the left depicts the elevation with original muntin windows painted white. They were replaced with the dark ones without the dividing muntins (on the right) thus destroying the unique Secession composition (by the 'efforts' of the host, the Prelate rev. J. Kwaśniewski). It is yet another example of degradation of architectural heritage; pity, that it comes from such a decent institution.

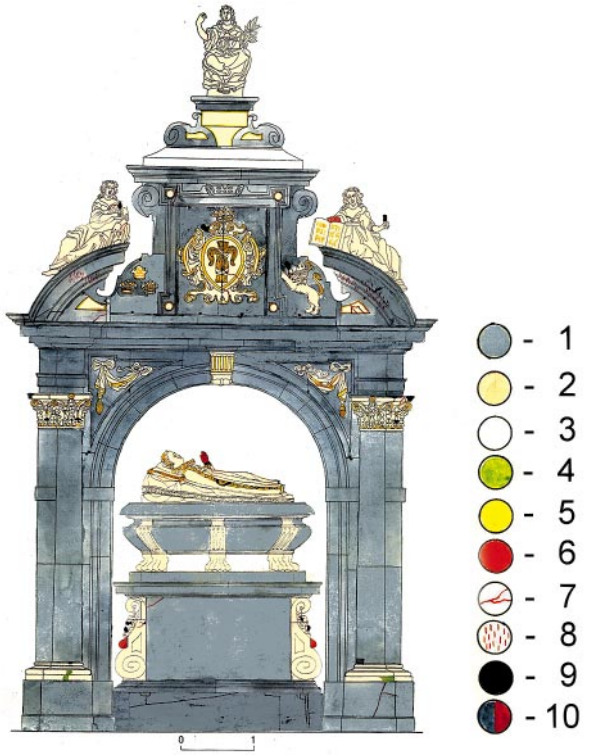
BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

Ryc. 14. Oporów
Mur kurtynowy gotyckiego zamku z lat 1434-53. Wykonane nieumiejętnie prace zabezpieczające doprowadziły do zniszczeń, (zawilgocenie, zasolenie, i dezintegracja cegły gotyckiej), którym potrafią zaradzić jedynie konserwatorzy-restauratorzy dzieł sztuki o specjalności konserwacji zabytków kamiennych i detalu architektonicznego.
Fig. 14. Oporów
Curtain wall of the Gothic castle from 1434-53 r. The rescue work, which was incompetently performed, led to damage (damp, salinity and Gothic brick disintegration), which could be remedied only by art conservators – restorers specialising in conservation of masonry buildings and architectonic detail.

Ryc. 15. Kraków. Kamienica przy ul. Kopernika (proj. M. Okoń 1998 – na podstawie publikacji E. Kosakowskiego, op. cit.)
Przykład projektu odtworzenia zabytkowej kolorystyki fasady wykonanej na podstawie badań sondażowych stratygrafii warstw malarskich. Projektu takiego nie potrafi wykonać sam architekt, gdyż nie jest przygotowany do koniecznych badań. Musi go wykonać lub przynajmniej uczestniczyć w nim konserwator-restaurator dzieł sztuki.
Fig. 15. Kraków. Tenement house in Kopernik Street (design by M. Okoń 1998 – based on the publication of E. Kosakowski op. cit.)
An example of a design aimed at re-creating historic colour scheme of the facade made on the basis of sounding examination of the paint layers. The architect cannot carry out such a design by himself since he is not prepared for conducting the necessary examination. An art conservator – restorer has to either participate in it or prepare it himself.

Ryc. 16. Toruń. Mauzoleum Anny Wazówny w kościele NMP. Projekt konserwatorski, wyk. Jan Mieczysław Tajchman w 1979 r. (reprod. z dokumentacji konserwatorskiej)
Przedstawienie graficzne projektu obejmuje: materiały, zniszczenia i proponowane zabiegi.
1) Dębnik – oczyszczenie usunięcie farby i wosku, przywrócenie poleru, zabezpieczenie powierzchni.
2) Alabaster – oczyszczenie, wzmocnienie powierzchni.
3) Zaprawa wapienna na cegle – oczyszczenie, patynowanie.
4) Kity gipsowe – usunięcie, rekonstrukcja kamienia.
5) Złocenia – oczyszczenie, konserwacja, uzupełnienia.
6) Kotwy metalowe – oczyszczenie, zabezpieczenie powierzchni.
7) Spękania – klejenie.
8) Mikropęknięcia – impregnacja struktury.
9) Ubytki – uzupełnienia.
10) Późniejsze rekonstrukcje, fleki – oczyszczenie, retusz, klejenie.

Fig. 16. Toruń. Mausoleum of Anna Wazówna in the church of the Virgin Mary. Conservation design by Jan Mieczysław Tajchman in 1979 (photos from conservation documentation). The graphic presentation of the project includes: materials, damage and suggested treatment.
1) Dębnik black marble – cleansing, removal of paint and wax, restoring polish, surface proofing.
2) Alabaster – cleansing, strengthening the surface.
3) Lime mortar on brick – cleansing, patinating.
4) Plaster putty – removal, stone reconstruction.
5) Gilding – cleansing, conservation, filling in
6) Metal anchors – cleansing, surface proofing.
7) Cracks – applying glue.
8) Microcrackings – impregnation of structure.
9) Losses – filling in.
10) Later reconstructions, fillings - in – cleansing, re-touching, gluing.

Autorzy fotografii: K. Kosacz – 1, B. Kunicka – 2, J. Nowacki – 11, D. Plackowski – 3, M. Rudy – 14, J. Tajchman – 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, J.M. Tajchman – 16. Ze zbiorów IZiK UMK – 10, 12. Przygotowanie graficzne materiałów ilustracyjnych: dr Marek Gogolin.

Authors of photographs: K. Kosacz – 1, B. Kunicka – 2, J. Nowacki – 11, D. Plackowski -3, M. Rudy – 14, J. Tajchman – 4, 5,6, 7, 8, 9, 13, J. M. Tajchman – 16. From the collection of IZiK UMK – 10, 12. Graphic preparation of illustrative materials by Marek Gogolin PhD.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ